

I.
A MAGYAR–ROMÁN KAPCSOLATOK
A KÁRPÁTALJAI
BEVONULÁSTÓL BESSZARÁBIA SZOVJET
MEGSZÁLLÁSÁIG

A honvédség kárpátaljai bevonulása és a márciusi román mozgósítás

Az 1938. szeptember 29-i, már említett müncheni egyezmény záradéka úgy rendelkezett, hogy a magyar–csehszlovák vitás kérdésekre a két fél közvetlen tárgyalásokon találjon megoldást három hónapon belül. Sikertelenség esetén újabb négyhatalmi döntésre volt kilátás. Az 1938. októberi komáromi szlovák–magyar tárgyalások eredménytelenül végződtek, bár a két álláspont jelentősen közeledett egymáshoz. Mivel Franciaország és Nagy-Britannia érdektelenséget nyilvánított az ügyben, német–olasz döntőbíráskodásra került sor.

Az első bécsi döntést¹ Ribbentrop és Ciano 1938. november 2-án hirdette ki a Belvedere palotában, ugyanott, ahol nem egészen 22 hónap múlva Erdély ügyében is határoznak majd. A döntés Magyarországnak ítélte az 1920-ban, Trianonban elcsatolt egykori Felvidék déli szegélyét, Kassa, Munkács, Ungvár városaival együtt. A 11 927 km²-nyi terület kb. egymillió lakosának a csehszlovák népszámlálási adatok szerint is az abszolút többsége magyar anyanyelvű volt, az új határvonal etnikai korrektségéhez nem fért kétség. A döntés, amely ellen a nyugati nagyhatalmak sem emeltek szót, a revíziós magyar külpolitika nagy sikerét jelentette, s a magyar közvélemény kitörő lelkesedéssel fogadta. Távolatilag ugyanakkor vészjósló volt, hogy e sikerhez a hitleri Németország akarata kellett. Ez nyilvánvalóvá tette a magyar külpolitikai mozgástér szűkülését, és azt, hogy a további revízióhoz is elengedhetetlenül szükség lesz Berlin támogatására.

A Felvidék egy részének visszatérte után a magyar kormány Kárpátalja megszerzését tűzte ki célul, elsősorban stratégiai megfontolásokból: a közös lengyel-magyar határ megteremtésével a kisantant Magyarország köré vont „gyűrűjét” kívánta ezzel megszakítani, a Varsó-Budapest-Belgrád-Róma képzeletbeli vonalról pedig a Németországgal szembeni nagyobb mozgástér lehetőségét remélte.

Az egyre inkább németbarát irányt követő Imrédy Béla² helyébe Horthy Miklós kormányzó 1939. február 16-án a külföldön is nagy tekintélynek örvendő földrajztudóst és politikust, gróf Teleki Pált nevezte ki miniszterelnöknek. Március 10-én – Szlovákiában aznap politikai válság robbant ki, és várható volt a német beavatkozás – Teleki keresztülvitte a minisztertanácsban, hogy a megfelelő pillanatban a honvédség akkor is támadást indítson Kárpátalja megszerzésére, ha nem kap német hozzájárulást. Az új kormányfő ugyanis tisztában volt azzal, hogy a területi revízió csak akkor lesz tartós, ha az a nyugati hatalmak egyetértésével, és nem német döntőbíráskodással valósul meg.³

Két nap múlva azonban Hitler megüzente: rövidesen elfogja ismerni Szlovákia függetlenségét, de 24 óráig nem teszi ezt meg Kárpátalja esetében – ennyi idő áll majd a magyar kormány rendelkezésére, hogy „megoldja” a kérdést. A magyar történeti szakirodalomban eddig tényként szerepelt, hogy a honvédség 1939. március 15-én, tehát szinte egy időben a Wehrmacht csehországi bevonulásával kezdte el a kárpátaljai akciót.⁴ Ormos Mária történész viszont Kozma Miklós egykori belügyminiszter naplója alapján nemrég kimutatta, hogy az események valójában már március 13-án elkezdődtek; aznap határincidensekre került sor, 14-én pedig az első magyar lovasdandár átlépte Munkácsnál a határt, és kora reggel elfoglalta az első három helységet. A honvédség katonai akciója tehát hamarabb elkezdődött, mint a német hadseregé, megelőzte a 14-i szlovák és rutén autonómia-nyilatkozatokat is. A kárpátaljai magyar bevonulást így nem lehet szorosan hozzákötni Hitler 24 órás „ultimátumához” – szól a szerző következtetése.⁵

A március 14-i támadás tényét megerősítik II. Károly román uralkodó néhány éve Bukarestben megjelentetett napi feljegyzései is: 14-én eszerint „*hírek érkeztek, hogy a magyarok átlépték Munkács térségében a határt*”. Igaz, a király azt is feljegyezte, hogy még aznap „*este jön a hír, miszerint e csapatokat Berlin parancsára visszavonták*”.⁶ Tény, hogy a honvédség március 17-ére elérte a lengyel államhatárt. Az így visszacsatolt terület kb. 12 000 négyzetkilométert tett ki, 670 000 lakossal, akiknek túlnyomó többsége ruszin nemzetiségű volt.⁷

Csehszlovákia végleges felszámolása 1939. március közepén, a német csapatok prágai bevonulása nemcsak a román közvéleményt, hanem a bukaresti kormányt is váratlanul érte és megdöbentette. A honvédség kárpátaljai akciójával egyidejűleg Romániában a magyar hadsereg várható betöréséről, s egy, az országot fenyegető állítólagos magyar–német paktumról terjedtek el valótlan hírek. (Lásd az 1. sz. dokumentumot.) Az is szóbeszéd tárgya volt, hogy Magyarországon német katonaság tartózkodik, s a honvédség felkészülve várja a parancsot az erdélyi bevonulásra.⁸ Mindez annak ellenére terjedt el, hogy Teleki Pál Budapesten az országgyűlés képviselőházának március 16-i ülésén kijelentette: „*a magyar honvédség előrenyomulásával természetesen a legkisebb mérvben sem fogja az egykori Ruszinszkoval szomszédos országok területét vagy határ menti érdekeit veszélyeztetni, sőt utasítása van arra, hogy ilyen akciónak a látszatát is kerülje*.”⁹ Másnap, a felsőház ülésén megerősítette ugyanezt.¹⁰

A különféle találgatásoknak tápot adhatott, hogy Bukarestben azokban a napokban Helmuth Wohlthat vezetésével német gazdasági delegáció tárgyalt, messzemenő követelésekkel állva elő. Román és bukaresti diplomata körökben az a merész vélemény alakult ki, hogy a végül március 23-án megkötött, s inkább Berlinnek kedvező német–román gazdasági szerződés egyenesen magyar fegyveres fenyegetés súlya alatt jött létre, vagy legalábbis a németek ügyesen kihasználták a magyar–román feszültséget.¹¹ A zúrzarvar és a hisztérikus hangulat azonban általános volt, és nemcsak Bukarestben, de Budapesten is a legképtelenebb rémhírek kaptak

szárnyra egy Romániának átnyújtandó magyar vagy német, esetleg magyar-német ultimátumról.¹² Még Londonban is egy várható magyar támadásról terjengtek hírek, és mind Nagy-Britannia, mind Franciaország komolyan vette a magyar-román fegyveres összeütközés veszélyét, mindkét félnek mérsékletet javasolva.

A román történetírásban ma is elfogadott véleménynek számít, hogy 1939 tavaszán Bukarest „méltóságteljesen” visszautasította a Csehszlovákia felosztásában való részvételt, világosan megüzenve ezzel: nem kíván hasznot húzni a versailles-i békerendszer összeomlásából, s továbbra is a határok sérthetlenségének elvét vallja.¹³ Közelebb visznek a valósághoz, és árnyaltabb képet nyújtanak Bukarest külpolitikai dilemmáiról II. Károly már említett feljegyzései. A napló 1939. március 14-e és 17-e közötti része¹⁴ egyértelművé teszi: a román bel- és külpolitika legfőbb irányítója úgy határozott, hogy a megváltozott körülmények között felül kell vizsgálni a Kárpátaljára vonatkozó addigi bukaresti álláspontot.¹⁵ A március 14-én, szűk körben meghozott döntés szerint Románia elvileg továbbra is a *status quo* híve marad, de a határai mentén történő területi változásoknak szeretne cselekvő részesévé válni. Ez konkrétan azt jelentette, hogy Bukarest területi igényeket támaszt Kárpátaljával szemben, de nem csupán a néhány románlakta községet követeli, hanem egy stratégia-ileg fontos vasútvonalat is, továbbá a román érdekekkel ellentétes magyar-lengyel közös határ létrehozásának megakadályozását. Ezzel egyidőben egy sor katonai intézkedést hoztak, és elhatározták, ha a magyar csapatok átlépnék kelet felé a huszti műutat, úgy a román hadsereg is benyomul Kárpátaljára.¹⁶

E merésznek tűnő döntés ellenére II. Károly március 14-i, igen részletes feljegyzései arról tanúskodnak, hogy az uralkodó tele volt aggodalommal és kétellyel a tervezett kárpátaljai fellépést illetően: egyrészt fontosnak vélte a román területi igények eltitkolását a nyilvánosság elől, másrészt felkészületlennek tartotta a hadseregét, végül pedig külpolitikai okok miatt is el kívánta kerülni a magyarokkal való esetleges összeütközést. Szükség esetére ezért lengyel ütközőcsapatokat kért a román és a magyar hadsereg közé, amit azonban Varsó elutasított.¹⁷

A német hadsereg, a Wehrmacht másnapi, március 15-i váratlan prágai bevonulása mély hatást gyakorolt a román királyra, s világossá tette számára, hogy a magyar csapatok kárpátaljai akciója Berlin támogatását élvezi.¹⁸ Németország figyelmeztette is Bukarestet: román érdek, hogy őrizkedjenek a fegyveres összecsapástól, mert annak beláthatatlan következményei lehetnek.¹⁹ Nagy-Britannia és Franciaország szintén azt tanácsolta Romániának, hogy ne erőszakolja a Kárpátaljára vonatkozó területi igényeit.²⁰ Bukarest Varsón keresztül próbálta meg elérni, hogy a Huszttól északkeletre eső területekre ne vonuljon be a honvédség. A magyar kormány határozott elutasító válasza nyomán a román vezetés – március 14-i döntését megváltoztatva – úgy határozott, mégsem küldi hadseregét Kárpátaljára, ellenben közvetlen kapcsolatra lép Budapesttel, ezt követően pedig újból megvizsgálja a kérdést.²¹

Az a tény, hogy Románia végül is elállt a Kárpátaljára vonatkozó területi követeléseitől, elsősorban a Harmadik Birodalomtól való fokozott félelmének tudható be, valamint annak a Bukarestben egyre inkább terjedő nézetnek, miszerint Magyarország a német expanzió „elővédjét” képezné.²² Bárdossy László, Magyarország bukaresti követe nem járt messze az igazságtól, amikor azt írta egyik jelentésében, hogy a román kormány inkább lengyel biztatásra állt elő e követelésekkel, számítva arra, hogy a lengyelek majd biztosítják teljesítésüket is, mivel Románia nem volt hajlandó sem áldozatot hozni, sem kockázatot vállalni érdekükben.²³ A román vezetés számára azonban csalódást okozott a kárpátaljai krízis során tanúsított lengyel magatartás, ezért Bukarest rosszhiszeműséggel, illetve azzal vádolta Varsót, hogy az a háta mögött kiegyezett a magyarokkal.²⁴ Nyilván felsőbb utasításra, a román sajtó nem számolt be a Kárpátaljával kapcsolatos bukaresti követelésekről, legfeljebb óvatosan célzott a román érdekek respektálásának szükségességére. Ugyanakkor hisztérikus magyarellenes kampányba kezdett, s olyan rémhíreket terjesztett, miszerint a magyar katonák ezrével gyilkolják le a rutén lakosságot, százakat elevenen temetnek el, s hogy terror és fenyegető éhínség van Kárpátalján.²⁵ A román lapok arról is tudósítottak, hogy Volosin rutén kormányfő felaján-

lotta Kárpátalja csatlakozását Romániához, s hogy a rutén területen fekvő román községek is kérték Romániához való csatlásukat.²⁶

Az 1939. márciusi román diplomáciai akciók sorába illik az a máig vitatott közjáték, melynek főszereplője Viorel Virgil Tilea londoni román követ volt.²⁷ A diplomata – aki a magyar követ, Barcza György előtt mindig állítólagos „magyarbarátságával” kérkedett (lásd a 2. sz. dokumentumot) – március 17-én „bizalmasan” értesítette a brit külügyminisztériumot, hogy Magyarország néhány hónap alatt Németország csatlósává válik. Tilea szerint a németek Csehszlovákia mintájára Romániát is szét akarják darabolni, s azt a később valótlannak bizonyult állítást is hangoztatta, hogy a Reich gazdasági jellegű ultimátumot adott volna át Romániának. Bár a román kormány rögtön megcáfolta az állításokat, s a román uralkodó, II. Károly is azt jegyezte fel naplójában, hogy a követ ostobán viselkedett,²⁸ Tilea akciója megtette hatását: közvetve valószínűleg hozzájárult az ún. *Appeasement*-politika lezárásához, a brit külpolitika és közvélemény földcsuszamlásszerű megváltozásához, s így a néhány héttel később Romániának odaítélt egyoldalú angol és francia garanciákhoz is.

Visszatérve a kárpátaljai krízis idején tanúsított román magatartásra, március 17-ére II. Károly összehívta a Koronatanácsot, amelyen a résztvevők többsége egy közvetlen német, esetleg magyar támadás veszélyére figyelmeztetett. További katonai intézkedések bevezetéséről, valamint a hadsereg felszereltségének fokozott ütemű javításáról döntöttek, leszögezve, hogy az eljövendő eseményeket „lábhoz tett fegyverrel” fogják követni.²⁹ A román vezérkar csapatokat vonultatott föl az ország nyugati, északnyugati határára és részleges mozgósítást rendelt el, amit tömeges behívások követtek. Az intézkedések alapvető okát nagyrészt abban az ideges és fejvesztett hangulatban kell keresni, amely a legfelsőbb román politikai vezetésen lett úrrá egy közeli német vagy német-magyar fegyveres támadás eshetősége miatt.³⁰

A román döntéshozók aggodalmaira vallott, hogy március 20-án Károly király üzenetet küldött az angol és a francia kormánynak, miszerint egy támadás esetén Románia „a legnagyobb elszántság-

gal” fog védekezni, egyúttal fegyvert, és határainak garantálását kérte a nyugati hatalmaktól.³¹ Azt is tudatta azonban, hogy Németországgal szemben óvatos politikát kíván folytatni, elkerül minden provokációként értelmezhető gesztust, továbbá jó gazdasági és politikai kapcsolatokat fog ápolni vele.³² Három nappal korábban, a Koronatanács már említett ülésén, feltehetően a Berlinnel szembeni gazdasági engedmények szükségességére utalva Alexandru Vaida-Voievod egykori miniszterelnök nyíltan megfogalmazta: Romániának „vér helyett kőolajat”³³ kell adnia. Ezen elv, s a Harmadik Birodalomtól való félelem jegyében írta alá végül is a bukaresti kormány március 23-án a német–román gazdasági szerződést, amely, bár mint említettük, elsősorban Berlinnek kedvezett, előnyöket is biztosított Románia számára: garantálta például a csehszlovákiai Škoda üzemmel kötött korábbi szerződésekben szereplő jelentős fegyvermenyiség zavartalan leszállítását a németek által.³⁴

A Kárpátalja elfoglalásával kialakult magyar–román feszültség csak lassan oldódott. Március 20-án Andorka Rudolf, a vezérkari főnökség 2. osztályának vezetője megnyugtatta a budapesti román katonai attasét a magyar szándékok felől. Az attasé kölcsönös leszerelést javasolt, amelyet elvben a magyar vezérkari főnök, Werth Henrik is helyeselt.³⁵ Csáky a március 23-i külügyi bizottsági ülésen leszögezte: nincs szándékában Románia ellen katonai akciót indítani. A helyzet megváltozna, ha román támadás érné az országot, ami azonban teljesen valószínűtlen.³⁶ A román aggodalmak eloszlatása végett 1939. március 25-én Csáky írásban biztosította Raoul Bossy budapesti román követet, hogy a magyar kormány az új, közös határvonalat ugyanolyan „*lelküismeretesen fogja respektálni, mint a múltban a régit*”.³⁷

1939 márciusának végén a két ország között létrejött ugyan a megegyezés a kölcsönös leszerelésről, de erre egyelőre nem került sor. Április 3-án Grigore Gafencu román külügyminiszter a leszerelés elkezdését javasolta uralkodójának, de II. Károly és a miniszterelnök, Armand Călinescu ellenezte e lépést, mivel „*egyedül ez a fenyegetés képes tisztas távolságban tartani a magyarokat*”.³⁸ Romániában még áprilisban is előfordultak bevonulások, az erődítési munkálatok sem álltak le, több hidat aláaknáztak, Arad környékén eltorlaszolták az

országutat. A határ menti városokból egyes hivatalokat elköltöztettek, az ottani románok pedig „nyakra-főre” értékesítették ingatlanaikat.³⁹

Április 6-án a magyar külügyminiszter egy újabb levelet nyújtott át Bossynak, amelyben leszögezte: kormánya már a kárpátaljai bevonulás kezdetén parancsba adta csapatainak Románia teljes határvonalának tiszteletben tartását.⁴⁰ Egy hét múlva, a külügyi bizottság előtt tartott expozéjában, miközben felvetette egy magyar-román kisebbségi egyezmény megkötését, Csáky ismételten kijelentette, hogy Magyarországnak semmiféle támadó szándéka nincs keleti szomszédjával szemben. Április 15-én Bárdossy ezt hivatalos úton is Gafencu tudomására hozta, aki erre kijelentette, „*hogy ezzel [a] détente [enyhülés] megvalósítható*”.⁴¹ II. Károly még aznap utasítást adott egyes évjáratok leszerelésére,⁴² majd ezt követően, április 16-án megkezdődött a magyar csapatok demobilizálása is. Április végéig mindkét ország visszavonta a határon felvonultatott erőit. A békehelyőrségekbe visszavont román erőket azonban továbbra is felemelt létszámon tartották. A határ egész hosszában gyorsított ütemű védelmi jellegű – erődítési – előkészületekbe fogtak.⁴³

Megvonva a márciusi román mozgósítás mérlegét, Bárdossy leki-csinylően „mozgósítási komédiának” nevezte a történeteket, melyek ország-világ előtt felfedték, hogy Románia katonailag mennyire felkészületlen, s hadseregét több mint három hét alatt még mobilizálni sem képes.⁴⁴ A fejetlenség és a zűrzavar (*1. sz. dokumentum*) kétségtelen tény volt: Kolozsváron és más nagyvárosban például se hirdetés, se lapközlemény nem jelent meg arról, hogy kinek kell bevonulnia.⁴⁵ Naplójában II. Károly is a mozgósítás során elkövetett „nagy hibák”-ról írt, s arról a kínos benyomásról, amit az „elképzелhetetlen zűrzavar” keltett.⁴⁶ A nagyfokú szervezetlenséget, továbbá a hadsereg kiképzés- és felszereltségbeli hiányosságait valamennyire ellensúlyozta a „remek hangulat”, amit az uralkodó az Erdélyben összevont román csapatok feletti áprilisi szemlén tapasztalt.⁴⁷

Armand Călinescu román miniszterelnök megszépíthette a valóságot, amikor – Mikó Imre szavaival – „*koszorút vont a román*

katona feje köré”, s azt állította, hogy a behívottak négyszerese (!) jelentkezett a csapatoknál, elhallgatva például azt, hogy sok esetben a csendőrök az aggodat és a serdülőket is behajtották a városokba.⁴⁸ Az viszont tény, hogy a román lakosság számottevő része valóban készen állt szükség esetén az ország határainak megvédésére. Károly király feljegyzései szerint a közhangulatot a magyarok, és különösen Erdélyben a németek elleni „kimondhatatlan gyűlölet” uralta, s a mócokat (az Erdélyi Érchegeységben lakó románokat) vissza kellett tartani, hogy ne kövessenek el erőszakos cselekményeket a kisebbségek ellen.⁴⁹ A közhangulat alapján ítélve volt tehát némi igazság Călinescu hangzatos kijelentésében, miszerint a mozgósítással megüzenték a külföldnek, hogy Románia – határai épségéért – *„bármivel szemben minden erejével verekedni fog anélkül, hogy a harc kimenetelét mérlegelné”*.⁵⁰

Diplomáciai „versenyfutás” a nagyhatalmi támogatásért

„Verekedésre” egyelőre nem volt szükség, mivel Románia külpolitikai helyzete 1939 márciusát követően kedvezően alakult, lényegesen jobban, mint Magyarországé. Közelebb állt, mint valaha, Németországhoz, amely nemcsak Szlovákiát vette védnöksége alá, hanem Romániát és Jugoszláviát is nyíltan előnyben részesítette Magyarországgal szemben.⁵¹ Stratégiai jelentősége miatt a brit külügyminisztérium is meglehetősen nagy figyelmet szentelt Romániának. Ennek legfőbb jele az április 13-i angol–francia garancia volt,⁵² amely – igaz – „csupán” Románia függetlenségére vonatkozott, és nem területi integritására. Ha Csehszlovákia, és vele együtt a kisantant már nem is, de a Balkán-paktum még létezett, s Jugoszlávia ezt úgy értelmezte, hogy még mindig kétoldalú szerződés köti Romániához.⁵³ Bár Grigore Gafencu román külügyminiszter angol- és franciabaráttságához nem fért kétség, a bukaresti külpolitika alapját ebben az időszakban a nagyhatalmak közötti, fokozottan óvatos egyensúlyozás képezte. Végső célként továbbra is a területi integritás, s ennek alárendelve a lehetőség szerinti legnagyobb külpolitikai mozgástér megőrzésének elvét követték.

Magyarország ezzel szemben inkább látszatsikereket ért el, de ezeket sem elsősorban saját erejének és befolyásának, hanem a harmincas évek végére gyökeresen megváltozott nemzetközi viszonyoknak köszönhette. Az évtizedes célok közül megvalósult ugyan a kisantant és Csehszlovákia felbomlása, folytatódott az elcsatolt területek visszavétele, létrejött a geostratégiai szempontból fontos magyar–lengyel határ, mégis, mindez nagyhatalmi döntés eredménye volt, s a Nagynémet Birodalom Kárpát-medencei behatolásával járt együtt. A Magyarország körüli német gyűrű szorosabbá vált, a revíziós sikerekért pedig meg kellett fizetni a Hitler által már 1937 novemberében kilátásba helyezett, s azóta többször is megígért árat. Így tehát a magyar külpolitikában Kárpátalja elfoglalása után egy rövid időre – legalábbis látszólag – erősödött a német orientáció,⁵⁴ Teleki Pál miniszterelnök Nyugat iránt érzett személyes szimpátiáinak dacára. Ráadásul áprilisban a Foreign Office is „leírta” Magyarországot, mint most már „véglegesen a német érdekkörben lévő, nagymértékben csatlós államot”, amelynek irányában minden engedmény hiábavaló lenne.⁵⁵ Igaz, a brit külügyminisztérium bizonyos fokú megértést is tanúsított Magyarország nehéz helyzete iránt, s tudta, hogy „*most a magyaroknak lavírozniuk kell*”.⁵⁶ Mindezzel együtt a délkelet-európai államok londoni „ranglistáján” az amúgy is harmadik helyezett Magyarország pozíciója tovább gyengült, míg a Jugoszláviával együtt másodikként szereplő Romániáé erősödött.⁵⁷

1939. április második felében fontos nemzetközi tárgyalásokra kerített sort mind a magyar, mind a román diplomácia egyaránt. Teleki és Csáky Olaszországban, ezt követően Németországban tárgyalt, míg Gafencu Berlinbe, Londonba, Párizsba és Rómába látogatott el.

Hitler mindkét ország képviselőit fogadta. A birodalmi kancellár a Romániával és Magyarországgal szemben követendő berlini politika alapelvét már 1938 novemberében kifejtette külügyminisztere, Ribbentrop előtt: mindkét vasat tűzben tartani, s a helyzet alakulásától függően Németország javára formálni.⁵⁸ Ehhez tartotta magát most is, azzal a különbséggel, hogy időközben a román

kőolaj és gabona – s ezzel együtt Bukarest – fontossága még inkább felértékelődött a szemében.⁵⁹ A magyarokról általában lekicsinylően és rosszallóan nyilatkozott Gafencunak, kijelentve, hogy nem áll érdekében egy nagy Magyarország létrejötte. Ameddig ő, Hitler, számíthat Románia „barátságára”, semmilyen módon nem fogja Magyarország ez irányú törekvéseit támogatni. Gafencu arra kérte Ribbentropot, hasson a magyarokra egy Romániával történő meg egyezés érdekében.⁶⁰

A néhány nappal később szintén Berlinben tárgyaló Telekiékkel is alapvetően barátságos volt a hangnem, bár szinte semmilyen konkrét ígéret nem hangzott el német részről. Csáky tájékoztatása szerint Hitler a románok „gyanús magatartására” tett megjegyzést, kijelentve, hogy „erősen figyelni kell” őket. A magyar vezetőket Gafencu kérésének szellemében arra biztatta, kössenek kisebbségi egyezményt Romániával, mivel meg kell akadályozni, hogy ez az ország „az ellenséges propaganda áldozatává váljék”.⁶¹

Róma álláspontja már kedvezőbb volt a magyaroknak. Mussolini, aki Ciano olasz külügyminiszter naplójegyzete szerint „általában előítéllettel viseltetik a románokkal szemben”,⁶² kijelentette: „akárhogy is futnak a románok Róma után, az olasz kormány semmiféle egyezményt sem fog Romániával kötni Magyarország nélkül”. A magyar vezetőket viszont figyelmeztette: ha Romániát „túl hirtelen és túl erősen szorongatják, teljesen Németország karjaiba kergetik”.⁶³ Érdekes, hogy Gafencu is teljesen harmonikusnak értékelte római (és előtte párizsi) útját. Ha lehet Bossy visszaemlékezéseinek hinni, akinek a román külügyminiszter négyszemközt elmondta benyomásait a körútról, Mussolini kategorikusan kijelentette: „Erdély román, és megengedhetetlen a területi revízió. Csupán egy kisebbségi kérdés létezik, amit próbáljanak meg elsimítani”. Gafencu azt válaszolta, hogy Románia a kisebbségi kérdés minél jobb megoldására törekszik, de belülről, mivel a vele szemben annyira ellenségesen viselkedő Budapestnek nem adhat ellenőrzési jogot (*un droit de regard*).⁶⁴

A legnagyobb sikert Gafencu számára kétségtelenül londoni tárgyalásai hozták, ahol elmondása szerint meleg fogadtatásban részesült, és a Foreign Office megértést tanúsított Románia nehéz

külpolitikai helyzete iránt; lelkesedve mesélte Bossynak, hogy Halifax külügyminiszterrel össze is barátkozott.⁶⁵ Gafencu egyébként Hitlerre is jó benyomást tett,⁶⁶ akárcsak Ciano grófra, aki szerint a román politikus „*tetszetős ember... és egészen éles agyú*”.⁶⁷

Párhuzamot vonva Telekiék és Gafencu látogatásai között, nyilvánvalóvá válik Románia helyzetének felértékelődése ebben az időszakban mind nyugati, mind olasz, de főleg német szemszögből, amit Gafencu ügyes egyensúlyozással ki is aknázott. Magyarország helyzete már jóval nehezebbnek bizonyult: sokkal inkább ki volt téve a német nyomásnak, s Olaszország, amelyben pedig támaszt keresett ez ellen, egyre kevésbé akart és tudott a magyar elvárásoknak megfelelni.

Az erdélyi magyar revízió ügye

Kárpátalja visszafoglalását követően a magyar külpolitika egyik legfőbb célkitűzését – az ország függetlenségének megőrzése mellett – az erdélyi revízió megvalósítása képezte. A kormány ezt Németország aktív segítségével, magyar fegyveres erőre támaszkodva akarta véghezvinni. A terv összefüggésben volt Teleki azon elképzelésével, hogy a Németország s a nyugati hatalmak közötti esetleges konfliktustól Magyarországot távol kell tartani, meg kell őrizni fegyveres semlegességét és haderejének ütőképességét. Erdély visszacsatolását a háborús helyzet által teremtett lehetőség kihasználásával kellett volna megvalósítani, a nagyhatalmi összecsapás befejezte előtt.⁶⁸ A miniszterelnök felfogását híven tükrözi az 1939. április 7-én Hamilton Bruce-Lockhardt, az angol titkosszolgálat közép-európai referense előtt tett kijelentése: amíg ő áll a kormány élén, országa nem fogad el semmilyen területet idegen kézből, ideértve Erdélyt is.⁶⁹ Úgy tűnt, Teleki a legalkalmasabb magyar államférfi arra, hogy megvalósítsa az igazságtalan trianoni békeszerződés revízióját anélkül, hogy a Harmadik Birodalom elkötelezettjévé válna.⁷⁰

Az egyre hangsúlyozottabb politikai ambíciókat tápláló katonai vezetés – élén Werth Henrikkel – a revízió megvalósítását illetően

nem értett egyet Telekivel. Werth azt vallotta, hogy az eljövendő háborúból Magyarország sem maradhat ki, abban részt kell vennie, mégpedig Németország oldalán, amelynek támogatása nélkül a revíziót is elképzelhetetlennek tartotta. A vezérkar főnöke jó kapcsolatokat ápolt Horthyval, s az ő jóváhagyásával fokozódó befolyásra tett szert: a miniszterelnök tehetetlenül szemlélte, hogy a kormány megkerülésével miként kötelezik el a katonák az országot Németország mellett.⁷¹ Teleki helyzetét csak nehezítette, hogy a magyar közvélemény jelentős része is összekapcsolta a revízió ügyét a németekhez való feltétlen hűséggel. Olyannyira, hogy aki „*németellenes vagy nem kifejezetten németbarát politikát folytat, az egyenesen revízióellenesnek tűnik fel. Ez olyan rettentő kényszerhelyzet, amelyből alig van szabadulás*” – panaszkolt egy alkalommal Teleki.⁷²

Az erdélyi magyar területi igények, mint láttuk, 1939 tavaszán nélkülözték a nagyhatalmi támogatást. A német vezetés Románia megnyerése érdekében a *status quo* alapján történő kétoldalú megegyezést támogatta,⁷³ s minden érdeke a délkelet-európai térség stabilitásának megőrzéséhez fűződött. A már említett áprilisi Hitler-Gafencu találkozáson a Führer biztosította a román külügyminisztert, hogy nem akarja visszaállítani Magyarországot régi határait. A magyaroknak ő semmit sem ígért, de még így is túl sokat adott – állította Gafencu szerint a Führer,⁷⁴ aki 1939. augusztus 8-án Csáky előtt azt fejtegette, milyen nagy német áldozatokkal járt az eddigi magyar revízió gyakorlati végrehajtása. Ezután leszögezte, hogy a Kárpátalja és Felvidék visszatérével a további magyar igények támogatása „*a katonai adottságokra való tekintettel nem lehetséges, éppoly kevésbé, mint ahogy Magyarország sem gondolna arra, hogy hadba szálljon Elzász-Lotaringiára vonatkozó esetleges német igények érdekében*”.⁷⁵

Elvi támogatáson kívül Rómában sem lehetett sokkal nagyobb eredményt elérni. Az olasz vezetőknek 1939. augusztus 18-án a magyar külügyminiszter egy gondosan előkészített, térképmellékletekkel ellátott, részletes feljegyzést nyújtott át a „bővített korridor” elve alapján kidolgozott erdélyi területi követelésről. A terv,

amely a Székelyföld, s egy ehhez vezető, a Maros vonalától északra eső nagyobb területsáv visszacsatolását tartalmazta,⁷⁶ nem keltett különösebb érdeklődést, Csáky viszont megígérte, hogy Magyarország nem fogja Romániát „sem megtámadni, sem kihívni” Olaszország beleegyezése nélkül.⁷⁷

Az erdélyi revízió szükségességéről a magyar diplomácia – lehetőség szerint – a nyugati hatalmakat is igyekezett meggyőzni, mivel Teleki tisztaban volt azzal, hogy tartós területi rendezésre csak ezek jóváhagyásával kerülhet sor.

Pelényi János washingtoni magyar követ arról számolt be, hogy az amerikai rokonszenv megnyerésének fő kerékkötője az, hogy ott az egészet „a németgyűlölet szemüvegén át nézik”. Sumner Welles külügyi államtitkár előtt a követ éppen ezért az erdélyi kérdés „önállóságát” próbálta kidomborítani. Kettejük 1939. júliusi találkozásán az amerikai tisztségviselő „megértést és jóindulatot” tanúsított, Magyarország követeléseit igazságosaknak ismerte el, de óvott a kalandtól, az önhatalmú lépésektől.⁷⁸

A londoni magyar követ, Barcza György minden alkalmat fölhasznált annak kihangsúlyozására, hogy Magyarország németekkel szembeni kiszolgáltatott helyzetének „eredeti oka a trianoni szerződésben és az akkori győztesek velünk szemben tanúsított nemtörődömségében keresendő... Minket még jobban megcsonkítottak, meggyaláztak és tehetetlenségre kényszerítettek a győztesek, mint a németeket”.⁷⁹

A nem éppen magyarbarát Orme Sargent, a Foreign Office politikai osztályának vezetője április 13-án arról biztosította Barczát, hogy Anglia a Romániával folytatott tárgyalásai során mindig ügyelt arra, hogy Magyarországot Romániával szemben még feszültebb helyzetbe ne hozza, s ezért nem garantálta annak területi integritását is.⁸⁰ Kifejtette: „jól tudja, sőt érti is”, hogy Magyarország nem mondhat le „Romániával szemben bizonyos területi rendezések reményéről sem”, s az angol kormány minden békés megegyezés útján létrejött megoldást üdvözöl.⁸¹

1939 nyarán a brit kormány nem tartotta célszerűnek ugyan a területi kérdések felvetését, de érdeklődést mutatott az erdélyi magyarság helyzete iránt. Június 14-én Barcza át is adott Cadogan

angol külügyi államtitkárnak egy jegyzéket, mely szerint az erdélyi magyarság helyzete nehezebbé vált a Romániának nyújtott angol garancia óta. Csáky utasítására a magyar követ azt is elmondta, hogy a két ország között területi problémák vannak, s ezek megoldása nélkül nem lehet tartós béke a Duna völgyében. Alexander Cadogan azonban kijelentette, hogy a területi kérdés felvetése nem célszerű.⁸² Hasonlóan nyilatkozott néhány héttel később Sargent is, aki a probléma felvetését „veszélyesnek és időszerűtlennek” tartotta, tekintettel a feszült nemzetközi helyzetre. Bár a britek nem tekintették a magyar-román határt „sem ideálisnak, sem véglegesnek”,⁸³ és bizonyos mértékig szimpatizáltak a magyar elképzelésekkel, mégis Romániának kedveztek, elsősorban azért, hogy ellensúlyozzák az egyre erősebb délkelet-európai német befolyást.

Egy Bukarestbe eljuttatott szóbeli jegyzékben a brit kormány augusztus elején ugyanakkor „állhatatosan” kérte a román kormányt a Magyarországgal való kapcsolatok javítására.⁸⁴ A jegyzék elismerte, hogy Magyarország és Románia között léteznek területi problémák, ezeket „szabad és békés tárgyalásokon, nyugodt légkörben lehet rendezni”.⁸⁵ Az angol álláspont „fájdalmas meglepetést” okozott a román fővárosban. Augusztus 10-én Gafencu kijelentette, hogy semmiféle határmódosítás nem jöhet számításba,⁸⁶ és figyelmeztette a bukaresti brit ügyvivőt, hogy tapasztalatai szerint a magyarok a kisebbségi kérdést mindig revizionista célok érdekében vetik föl. Az angol félelmeket elmélyítendő, Gafencu megjegyezte: Magyarország megerősödése és szomszédainak gyengülése a tengelyhatalmak pozíciójának megszilárdulását jelentené a térségben.⁸⁷

Bár az 1938. szeptember 29-i müncheni egyezmény óta, amely sokkolta a román közvéleményt, fel-felröppentek olyan hírek, hogy Románia esetleg hajlandó lenne csekély területi engedményekre Magyarországgal szemben, ezeknek sem most, sem később nem sok valós alapjuk lehetett.⁸⁸ A belpolitikai változásoktól függetlenül, a két világháború közti Nagy-Románia külpolitikája a versailles-i rendszer, a *status quo* megőrzésére, az ország határainak védelmére irányult. Ezzel párhuzamosan a román nemzeti ideológiában is az elért siker védelme és legitimizálása került előtérbe, megerősö-

dött a területközpontú szemlélet. Az 1919–1920-as határok biztonsága miatti aggodalom nemegyszer neurotizáló következményekkel járt az ország bel- és külpolitikájában.⁸⁹

A területi kérdésekben a mindenkori kormány és ellenzéke szinte kivétel nélkül egyetértett. Iuliu Maniu, a Nemzeti Parasztpárt vezetője, az egyik legtekintélyesebb román politikus, bár 1939. januári memorandumában élesen bírálta Erdély és a Bánság „szégyen nélküli” kizsákmányolását Ó-Románia (az ún. „Regát”) által, és e területek autochton lakosságának elszegényedéséről beszélt, a leghatározottabban kijelentette: „*Erdélynek és a Bánságnak egységesnek és románnak kell maradnia*”, s elvetette a politikai autonómia gondolatát, mivel „az erők egyesítésére” van szükség.⁹⁰ Gafencu a román képviselőház június 9-i ülésén elismerte ugyan a kisebbségi probléma jelentőségét, de azt élesen elválasztotta a területi kérdésektől. Azt a következtetést vont le, hogy a román területi integritás nem csak a román külpolitika alapja, hanem egyben az európai rendnek és békének is alapelve.⁹¹ (Zárójelben itt jegyezzük meg, hogy az 1934 óta hivatalban lévő bukaresti magyar követ, Bárdossy László, mindig kitűnően volt informálva a román bel- és külpolitika mozgatórugóiról, és jelentései nagy segítségére voltak a revízióra törekvő magyar külpolitikának.)⁹²

Míg a románok *semmit* sem voltak hajlandók visszaadni, addig a magyar vezetők alapjában véve *mindent* vissza akartak szerezni abból, amit 1920-ban jogtalanul elveszítettek.⁹³ Igaz, a két világháború közötti magyar külpolitika egyik legfontosabb célkitűzésére, a területi revízióra – mint azt már említettük – inkább az *optimális* jelző illik, mintsem az integrális. Ez azt jelentette, hogy olyan revízióra kell törekedni, amit a majdani nemzetközi helyzet optimálisan lehetővé tesz;⁹⁴ kevesebb területtel is be lehet érni, számolva azzal, hogy újabb és újabb revíziós lehetőségek adódnak majd. Amint Teleki Pál – bizalmasan – több alkalommal is megfogalmazta: mint magánember mindent visszakövetelne, de mint államférfi hajlandó a kompromisszumra.⁹⁵ A közvélemény előtt azonban a két világháború közötti magyar kormányok s a budapesti sajtó sohasem szögezte le világosan és egyértelműen a területi kérdésekben

való esetleges kompromisszum lehetőségét, azt a tényt, hogy a történelmi Magyarország visszaállításánál realisabb alternatívát jelent a részleges revízió. Ennek elmulasztása káros hatással volt a magyar társadalom politikai gondolkodására, mert – mint Szász Zoltán írja – „erősítette a néplelektanilag érthető, de irracionális »mindent vissza« jelszó rögzülését”.⁹⁶

A magyar birodalmi gondolat, a Szent István-i állameszme elég kontraproduktívnak bizonyult, mivel a külföld legtöbbször értetlenül, és néha bosszankodva fogadta ennek érvrendszerét.⁹⁷ Ez a tény nem zárja ki a revízióval kapcsolatban fennálló kétségtelen szimpátiát és megértést akár angol, akár amerikai kormánykörökben, de az is igaz, hogy áthidalhatatlan szakadék tátongott a magyar elképzelések, s az alapvetően etnikai elvű brit megközelítések között.⁹⁸ A harmincas évek végén azonban a trianoni határok korrekcióját már nem elsősorban a revízió érvrendszere, diplomáciai előkészítése vagy a külföldi közvélemény, hanem a világpolitikai változások,⁹⁹ kiváltképp pedig a hitleri Németország előretörése határozta meg.

A magyar katonai vezetés 1939 tavaszán megkezdte a felkészülést egy Románia elleni hadműveletre, Erdély megszerzésére. Május 8-án Werth levelet írt Csákynek, amelyben szükségesnek vélte az „előmunkálatok” megindítását „a mindenkori külpolitikai helyzetből függetlenül, titokban, a szükséges elővigyázati rendszabályok gondos betartásával”.¹⁰⁰ Javaslatot tett szabotázsakciók szervezésére, az erdélyi magyarság „önvédelmi szervezeteinek” létrehozására, valamint összekötők beszerzésére és propagandatevékenység folytatására. Az előkészületek során incidenseket terveztek a Tisza felső folyásánál, kijelölték a támadó csapatokat, elhatározták az ipar „mozgósítását”: 120 gyár kapta meg a parancsot, hogy rendezkedjen be hadianyag gyártására is.¹⁰¹ Szoros katonai kapcsolatot építettek ki a szintén revízióra törekvő Bulgáriával, a két vezérkar között részletekbe menő megegyezések születtek.¹⁰²

1939. október végén a román biztonsági szolgálat azonban felgöngyölítette az Erdélyben kezdeményezett sejtrendszerű titkos szervezkedést. Az „ekrazit-ügy”-ként emlegetett eset az amúgy is

nehéz helyzetben lévő erdélyi magyarságnak ártott a legtöbbet, de kellemetlen helyzetbe került a budapesti kormány is. Telekit nemcsak a vezérkar dilettentizmusa háborította föl, hanem az is, hogy Werth nem tájékoztatta őt folyamatosan, nem kérte ki a véleményét, és határozott tilalma ellenére szervezett be embereket, köztük kisebbségi vezetőket és egyházi személyeket.¹⁰³

A kisebbségi egyezmény körüli huzavona és az augusztusi román mozgósítás

A revíziót a nagyhatalmak nem támogatták, ellenben szorgalmazták – igaz, más-más okokból kifolyólag – a két ország közötti viszony normalizálását, s az erdélyi magyar kisebbség helyzetének rendezését. Az olasz vezetés Gafencu római látogatása során „jóindulatú érdeklődést” mutatott a román–magyar kapcsolatok iránt, s feltehetően a kisebbségi kérdés megoldására biztatta Romániát. Hitler viszont, mint láttuk, Telekinek javasolta egy kisebbségi szerződés megkötését a románokkal, amit Csáky már április 13-án felvetett a külügyi bizottság ülésén, megismételve e „barátságos lépést” május első napjaiban.

Április 15-én Bárdossy ezt a kérdést is szóba hozta Gafencu előtt, aki szerint azonban a kisebbségek helyzetét már rendezték. *„Legfeljebb papíron, és így sem kielégítő módon”* – válaszolta a magyar követ, majd kifejtette, hogy a jogok tényleges biztosítása érdekében nem történt semmi, sőt a rekvirálások idején a magyar lakossággal szemben a legkíméletlenebb megkülönböztetést alkalmazták. Gafencu ekkor ezt még erőteljesen tagadta,¹⁰⁴ május 11-én azonban – legalábbis Bárdossy előtt, akit külföldi körútjáról hazatérve ismét fogadott – már ő maga is a „leghatározottabban” elítélte a diszkrimináló intézkedéseket, és „megengedhetetlennek” tartotta, hogy a román kormány nem teljesíti ígéreteit. Akárcsak Rómában, most is hozzátette azonban: a megoldás mégsem az, hogy Románia a kisebbségi kérdés kezelését illetően beleszólást engedjen egy idegen állam kormányának. Főleg akkor nem, ha olyan ország kormányáról van szó, ahol *„köztudomás szerint messzemenő igényeket táplálnak Romániával szemben”*.¹⁰⁵ A Csáky által javasolt egyez-

ményt firtató kérdésre kitérően válaszolt, de érzékeltette, hogy inkább a bledi megállapodás gondolatához kéne visszatérni. Egyben kifogásolta a magyar kormány szerinte ingadozó politikáját, amely „hol minden ok nélkül bántóan rideg, hol némileg barátságosabb” hangnemet üt meg Romániával szemben, „jogos kétségeket” támasztva ezzel a politika céljait illetően.

Magyar részről nem tápláltak illúziókat a kétoldalú viszony tartós javulását illetően. Csáky 1939. április végi feljegyzése szerint a magyar-román viszony hetekkel ezelőtt „elégé rossz” volt, most holtpontra van. A kapcsolatok normalizálását a kisebbségi szerződés megkötésétől teszi függővé a dokumentum, Csáky azonban – feltehetően a magyar revíziós tervekre, és a románok ez irányú hajthatatlanságára gondolva – megjegyzi: *„Románia különös beállítottságánál fogva nem igen hiszem, hogy valaha is túl lehet haladni a normális szomszédi viszony keretein”*.¹⁰⁶

A kisebbségi szerződés körüli huzavona júniusban újra kezdődött, és többnyire nyilvános nyilatkozatok formáját öltötte, melyekben a két külügyminiszter kölcsönösen félrevezető módon számolt be saját „engedékenységről”.¹⁰⁷

Június 12-én a parlamentben tartott beszédében Csáky közölte: mivel a románok visszautasították a magyar kormány ez irányú tervezetét, a kisebbségek megsegítésére „újabb vonalakat” is igénybe fog venni. Gafencu a magyar külügyminiszter szavait „haragos leckéztetésnek” és fenyegetésnek minősítette. Bárdossynak kijelentette, hogy meggyőződése szerint a magyar kormány nem is akarja a kétoldalú viszonyt barátságosabbá tenni. A román politikus továbbra is úgy vélte, egy kisebbségi szerződés megkötése nem célravezető, bár ők őszintén keresik a megbékülést.¹⁰⁸

A jugoszláv kormány sikertelenül próbált közvetíteni a két fél között. Cincar-Marković jugoszláv külügyminiszter 1939 nyarán felvetette, hogy párhuzamosan jöjjön létre megegyezés Budapest–Belgrád és Budapest–Bukarest között. Tervei között szerepelt egy olyan semleges politikai blokk létrehozása is, amelyhez Magyarország, Jugoszlávia, Románia és – a későbbiek során – Bulgária tartozott volna. Magyar álláspont szerint azonban *„sem a magyar nép nem tekinti*

barátjának a román, sem a román a magyart”, s a „*magyar közhangulat Romániával szemben egy barátsági deklarációt nem viselne el*”;¹⁰⁹ a tervnek – feltehetően – amúgy sem lett volna sok realitása az adott nemzetközi helyzetben.

Júliusban ismét fagyossá vált a román–magyar viszony. 21-én Gafencu kifakadt Bárdossy előtt a budapesti rádió július 13-i „rosszakaratú és tendenciózus” hírei miatt, melyek az Erdélyben uralkodó elégedetlenségről és egy „készülődő felkelésről” szóltak. A követ viszont a román sajtó magyargyalázó hangnemére hívta fel a figyelmet, s arra, hogy Budapest nem reagálta túl a tavaszi magyarellenes sajtókampányt Kárpátalja ügyében.¹¹⁰ Válaszul Bárdossy bukaresti jelentésére, Csáky távirati úton közölte: a Románia elleni magyar sajtóhangok nem voltak célzatosak, és szándékában áll helyreállítani a szomszédos országgal a normális viszonyt.¹¹¹

A helyzet ennek ellenére újból kiéleződött az augusztusi nagyarányú román mozgósítással. E hónap 8-án ugyanis Gafencu riasztó híreket kapott Németországból az ottani katonai készülődésről és egy esetleges délkeleti irányú német támadás tervéről, amelynek állítólagos célja a román kőolajforrások megszerzése volt.¹¹² A király lerövidítette külföldi útját és hazatért. 15-én Constantán kijelentette: a határok védelme gondolatának minden román lelkét el kell töltenie. „*Ami román, azt nem lehet odaadni, ami román azt megvédjük*” – visszhangozta napokig az ottani sajtó.¹¹³

A német veszély mellett Bukarest feltehetően egy küszöbön álló magyar betöréstől is tartott: Aurică Simion román történész állítása szerint Călinescu miniszterelnök személyes iratai között egy német–magyar tervet találtak Románia és Lengyelország megtámadására.¹¹⁴ A román kormány arra gyanakodott, hogy Németország a magyarokon keresztül akar közvetett nyomást gyakorolni rá, megakadályozandó egy esetleges közös román–lengyel fellépést a Harmadik Birodalommal szemben. E feltételezés helyesnek bizonyult, ugyanis a német–lengyel háború előestéjén a magyar–román feszültség bizonyos mértékű fenntartása – fegyveres konfliktus kitörése nélkül – német érdek is volt; a birodalmi külügyminisztérium egyes manőverekkel igyekezett elmélyíteni a

románokban a magyar veszély gondolatát, a német védelem egyidejű felajánlásával nyugtatva meg őket.¹¹⁵

Augusztus 15-i kezdettel a román nagyvezérkar elrendelte a mozgósítást és a hadsereg nyugati határon való összevonását.¹¹⁶ A tartalékosok behívását az őszi hadgyakorlatokra való felkészüléssel indokolták. A fegyverben lévők száma rövidesen elérte az 500 ezret, közülük negyedmillióan Erdélyben állomásoztak. A pánikszerű román mozgósítás szeptemberben is folytatódott, ekkor már az Erdélyben összevont csapatok mintegy háromszoros túlerőt képeztek a határ innenső oldalán felvonult magyar egységekkel szemben. A behívások mértéke rövidesen elérte az általános mozgósítás 80%-át, a román hadsereg létszáma az 1 millió felé közeledett.¹¹⁷

A magyar légi felderítés augusztus 20-tól észlelte a csapatmozgásokat, 23-án felvonulásszerű csapatszállításokat jelentett Erdély belsejéből a határ felé. Werth a minisztertanács összehívását kérte a Romániával szembeni válaszlépések megtétele végett. A kormány eleget tett a kérésnek, s a magyar vezérkari főnök még aznap, augusztus 23-án elrendelte a honvédség részleges mozgósítását és a határon állomásozó erők készülségbe helyezését.¹¹⁸ Csáky ugyanakkor arra kérte Bárdossyt, hogy a magyar katonai lépések defenzív voltának hangsúlyozása mellett érdeklődjön Gafencunál a román csapatmozgások céljáról, és közölje a külügyminiszterrel: a kétoldalú viszony megromlásáért Bukarest a felelős.¹¹⁹

Augusztus 24-i találkozójukon Gafencu kezdetben letagadta a csapatmozgásokat Bárdossy előtt, majd azzal magyarázta Románia katonai előkészületeit, „*hogy két hatalmi csoport között néhány nap múlva esetleg kitör a háború*”, és mindenkinek fel kell készülnie ennek következményeire. Kijelentette: ők nem fognak okot adni a magyar-román ellenségeskedésre, s ha a „*magyarok nem támadnak, Románia felől biztosak lehetnek*”. „Megnyugtató” azt is közölte, hogy a román kormány bármikor kész Magyarországgal megnemtámadási szerződést kötni.¹²⁰ Budapest azonban – Csáky szavaival – mindaddig nem volt hajlandó a megnemtámadási szerződésről tárgyalni, amíg „Magyarország a román ágyúk fenyegetése alatt áll”, s így Bárdossy a Gafencuval való augusztus 26-i

újabb találkozásán az ötletet elvetette.¹²¹ A magyar-román viszonylatban követett berlini politika kétszínűségére vallott, hogy bár Csáky szeptember 7-én – valószínűleg a német szándékok kipuhatólása végett – felvetette Ribbentropnak, miszerint német kérésre Magyarország mégis megkötné a megneptámadási szerződést Romániával, a német külügyminiszter nem tartott „célszerűnek” ilyen lépést, bár Bukarestnek mindig hangoztatta: megakadályoz egy Románia elleni magyar támadást.

A román javaslat magyar elutasítása a Foreign Office-ban nem keltett jó benyomást,¹²² ezért Londonnak küldött üzenetében Csáky világosan leszögezte: kormányának „*esze ágában sincsen Romániát megtámadni*”.¹²³ Hasonló értelemben nyilatkozott Giliucci Vinci olasz követnek Teleki Pál is, aki szerint Romániával szembeni területi követeléséről országa ugyan nem mond le, de általános háborút sem akar előidézni. „*Bármely háborús lépés nyilvánvalóan világháborúhoz vezetne, ennek felelősségét pedig Magyarország nem akarja magára vállalni*” – mondotta Teleki.¹²⁴ A követet Csáky is biztosította, hogy Olaszország előzetes jóváhagyása nélkül Magyarország nem fogja sem megtámadni, sem provokálni Romániát, viszont mozgósítani fog.¹²⁵

A kormány szándékaival szemben a magyar vezérkari főnök Romániának a német hadsereggel történő közös megtámadásában bízott. Werth nem tartotta kizártnak, hogy német-lengyel háború esetén Románia Varsó megsegítésére szánja el magát, és az esetleges magyar-német ellenakciót megelőzendő, hadműveletbe bocsátkozik Magyarország ellen – ez esetben pedig hathatós német támogatással a honvédség bevonulhatna Erdélybe. Az események azonban nem igazolták e merész feltevést: egyrészt augusztus 28-án a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács (LHT) Horthy elnöklete alatt úgy határozott, hogy további katonai lépések megtétele egyelőre szükségtelen, és leállította a katonai előkészületeket (a leállítással a vezérkari főnök nem értett egyet),¹²⁶ másrészt pedig a Lengyelország elleni, 1939. szeptember 1-én bekövetkezett német agresszió után néhány nappal Románia kinyilvánította semlegességét.

Werth azonban tovább szorgalmazta a magyar katonai akciót, és szeptember 4-i levelében a gyors cselekvés szükségességére figyelmeztette Telekit.¹²⁷ A vezérkari főnök változatlanul a német katonai támogatásban bízott, figyelmen kívül hagyva azt az egyre nyilvánvalóbb ténytet, hogy a birodalmi érdekek most és a későbbiek során is a balkáni *status quo* fenntartását, a román olajszállítások zavartalanságát kívánták meg. Ernst Woermann német külügyi államtitkár-helyettes figyelmeztette is Sztójay Dömét, a berlini magyar követet, hogy Németország nem túrné el a hadszíntér bármilyen irányú kiterjesztését; Ribbentrop szeptember 5-én ugyancsak Sztójaynak, 7-én pedig Csákyknak jelentette ki: a német kormánynak nem áll érdekében a háború kiterjesztése Románia területére.¹²⁸ Werth nem ismerte föl a német vezetésnek azon szándékát sem, hogy az saját céljainak megfelelően kijátssza egymás ellen Magyarországot és Romániát; Berlin ugyanis a magyar hadsereggel is igyekezett sakkban tartani Bukarestet, nehogy az Lengyelország megsegítésére siessen. Éppen ezért elsősorban német érdek volt a magyar támadástól való hisztérikus román félelem ébrentartása. Bárdossy bizalmas értesülése szerint azon garancia fejében, hogy a román kormány nem támogatja a Birodalom ellenségeit, a németek felajánlották a magyar-román határ biztosítását, akár Magyarország megszállása árán is.¹²⁹ Ránki György történész szavaival élve: „az oszd meg és uralkodj” klasszikus játszómáját román-magyar viszonylatban játszotta¹³⁰ a német politikai vezetés...

Werthtel ellentétben Teleki – mint már utaltunk rá – mindenáron távol akarta tartani Magyarországot a világháborúval fenyegető konfliktustól, s ettől elválasztva kívánta megvalósítani az erdélyi revíziót. Ezért is igyekezett a magyar kormány enyhíteni a szeptember első napjaiban rendkívül feszültté vált magyar-román viszonyt. 6-án Csáky ismételten biztosította Bossyt a magyar kormány békés szándékairól, egyben arra kérte, ne izgassa kormányát és a budapesti diplomáciai kart a magyar mozgósítási hírekkel. Kifejtette neki: „kronologice” bebizonyítható, hogy a katonai intézkedéseket román részről kezdeményezték, s ezt a követ nem is tagadta.¹³¹

Közben augusztus 27-én Bárdossy újból javaslatot tett Gafencunak a kisebbségi egyezmény megkötésére, amire a válasz az volt, hogy Magyarország e paktumot területi igényeinek érvényesítésére használná fel, s ezért Románia számára ez járhatatlan út. Igaz, Gafencu környezetéből „bizalmasan érdeklődtek” a magyar követnél a tervezett egyezmény konkrétumai iránt,¹³² s ezzel mintegy „lebegteték” a végső válaszadást.

Budapest azonban ekkor már egy újabb müncheni értekezletben reménykedett, abban bizakodva, hogy a hamarosan összehívandó nemzetközi békekonferencia Erdély kérdését is napirendre tűzi. Teleki 1939. szeptember 2-án levelet írt Mussolininak, amelyben kérte, hogy egy esetleges nemzetközi konferencián foglalkozzanak Magyarország revíziós követeléseivel is. A levélhez tájékoztatót, három térképet és egy feljegyzést is csatoltak.¹³³

A remélt békekonferenciára való tekintettel Csáky bizalmasan tájékoztatta Bárdossyt, hogy „rendkívül beilleszkedne további terveibe”, ha a román kormány elutasítaná az augusztus 30-án megküldött magyar egyezménytervezetet. A visszautasításra azért lenne szüksége, hogy elmondhassa: a kisebbségvédelem útját „*már megjártuk minden siker nélkül és így nyugodtan követelhessem a területi rendezést*”.¹³⁴ A tervezetet Bárdossy 31-én adta át Gafencunak, megemlítve, hogy a kisebbségi szerződés végrehajtásának óre a mindenkori bukaresti magyar követ lenne. A külügyminiszter ígéretet tett a dokumentum áttanulmányozására, de „sajnálattal” vette tudomásul, hogy a magyar kormány nem hajlandó kapcsolatba hozni a kisebbségi szerződést egy meg nem támadási egyezménnyel.¹³⁵ Kitért a konkrét válaszadás elől, arra hivatkozva, hogy a jugoszláv kormány véleményét is meg szeretné ismerni ez ügyben.¹³⁶

Szeptember 14-én Gafencu ellenjavaslattal állt elő, miszerint Románia, Jugoszlávia és Magyarország jegyzőkönyvileg megállapodna, hogy a „bledi procedúrának megfelelő kölcsönös deklarációt” tesznek.¹³⁷ Magyar vélemény szerint a közös jugoszláv és román nyilatkozattervezet „homályos és bizonytalan” szövegezésű volt; Vörnle János, a magyar külügyminiszter állandó helyettese október 19-én kijelentette a budapesti jugoszláv követnek, hogy nincs szándékában válaszolni

Gafencunak, mert az ajánlat megneemtámadási szerződést leplez. Leszögezte: a magyar kormány a közeljövőben újabb egyezményt nem köt Romániával, hanem megvárja, „*hogya kisebbségeink helyzete számbavehetőleg is tartósan javul-e*”.¹³⁸ A kisebbségi egyezmény körül április óta folyó huzavona ezzel lezárult, anélkül, hogy bármilyen eredményt sikerült volna elérni.

Jugoszláv közvetítéssel megállapodás született viszont a közös határon fölvonult katonai alakulatok létszámának csökkentéséről. Svetozar Rasić budapesti jugoszláv követ szeptember 24-én tette meg ez irányú javaslatát a magyar külügyminisztériumban, majd 28-án közölte, hogy Gafencu az ötletet elfogadta. Szeptember 30-án a magyar fél bejelentette, hogy hajlandó a szabadságolások mértékét 30-ról 50%-ra kiterjeszteni,¹³⁹ és visszavonni mindazon alakulatokat, melyek a határ közvetlen védelmére nem szükségesek. Október 4-én a román külügyminiszter magához kérte Bárdossyt – aki Gafencu nagy meglepetésére nem volt tájékoztatva az ügyről –, és tudomására hozta, hogy a román kormány hajlandó a felemelt létszámú csapattesteknél a már megkezdett elbocsátásokat az állomány 30–35%-ára fokozatosan kiterjeszteni. Egyúttal javasolta, hogy a kormányok kommuniké alakjában hozzák nyilvánosságra a megegyezést,¹⁴⁰ amelyet végül is 1939. október 7-én véglegesítettek.

Létrejöttében fontos szerepet játszott a román kormány Besszarábia miatti fokozott aggodása, illetve annak felismerése, hogy a közvetlen német veszély helyébe Lengyelország újbóli felosztása óta a szovjet fenyegetés lépett. Bukarest ezért jelentős erőket csoportosított át a keleti határvonalra, s az Erdélyben állomásozó román csapatok létszáma november elejére újra az augusztus 15-i állapotnak felelt meg.¹⁴¹ A Bukarest és Budapest között a román mozgósítás, közvetve pedig a német–lengyel konfliktus következtében kialakult rendkívüli feszültség ezzel valamegyest oldódott, de a két állam közötti ellentét Erdély kérdésében továbbra is kibékíthetetlen maradt.

A szovjet veszély fokozódása, Románia nemzetközi elszigetelődése

Az 1939. augusztus 23-án megkötött szovjet–német megnemtámadási szerződés, az ún. Ribbentrop–Molotov paktum híre sokkolóan hatott a román vezetésre. Bár nem lehetett tudomása a szerződéshez csatolt titkos jegyzőkönyvről, amely befolyási övezetekre osztotta föl Kelet-Közép-Európát,¹⁴² a bukaresti kormány pánikba esett: világossá vált számára, hogy nem folytathatja addigi, óvatosan egyensúlyozó külpolitikáját, amelyet elsősorban a nagyhatalmak, s különösen a Szovjetunió és Németország közti ellentétek kihasználására alapozott.¹⁴³ Úgy érezte, hogy nemzetközi téren elszigetelődött, mivel az egymással „baráti” német és szovjet kolosszus közé szorult; a függetlenségét garantáló Nagy-Britannia és Franciaország földrajzilag messze esett, Magyarországnak, Bulgáriának és a Szovjetunióknak pedig területi igényei voltak vele szemben. Az új helyzetnek megfelelően, mint láttuk, augusztus 24-én Gafencu megnemtámadási szerződést ajánlott föl Magyarországnak, másnap pedig közölték Varsóval, hogy német–lengyel konfliktus esetén Románia semleges marad. Hitler elégedetten szögezte le Mussolininek írott, augusztus 25-i keltezésű levelében, hogy már nem áll fenn a román beavatkozás lehetősége háború esetén.¹⁴⁴ 27-én Gafencu biztosította a németeket, hogy országa szoros kapcsolatokat akar kiépíteni Berlinnel, s a nyersanyagszállításokat háború esetén is folytatni fogja.

A német–szovjet megegyezés a magyar kormányt is váratlanul érte, s nagy lélektani hatással volt Telekire. A miniszterelnök eddig is úgy gondolta, hogy egy várható világháborúban a nyugati hatalmak győzelme elkerülhetetlen, de most e meggyőződés szilárd erkölcsi alátámasztást is nyert azáltal, hogy összefogott a nácizmus és a bolsevizmus, melyek egyaránt a Gonoszt jelképezték számára. Teleki politikájának alapköve az volt, hogy Magyarország soha, semmilyen körülmények között sem engedhet meg magának a Nyugattal szemben háborút. Tudta ugyanakkor, hogy az ország földrajzi helyzete miatt a németekkel együtt kell működni egy

bizonyos fokig, és remélte, hogy a szövetséges hatalmak megértik e kényszerhelyzetet.¹⁴⁵

A második világháború kitörésekor, 1939. szeptember elején, Magyarország és Románia is semleges maradt. Mindkét kormány célja az volt, hogy távol tartsa országát a konfliktustól, és megőrizze függetlenségét. Budapest német kérésre nem tett ugyan hivatalos semlegességi nyilatkozatot, de szigorúan semleges politikát folytatott. Azzal, hogy Teleki (az államfő, Horthy egyetértésével) kívül tartotta az országot a háborún, s megtagadta a lengyelek elleni fellépést a németek oldalán, kétségtelenül a 20. század egyik legnépszerűbb magyar külpolitikai döntését hozta meg.¹⁴⁶ E lépés Nyugaton is kedvező visszhangra talált: a brit külügyminiszter később angolos „hévvel” „valóban nagyon tisztességes és amellet okos dolog”-nak minősítette,¹⁴⁷ a State Department pedig nagyra becsülte („greatly appreciates”) a magyar kormány „férfias” magatartását.¹⁴⁸

A román koronatanács a brit és francia hadüzenet után néhány nappal semlegességi nyilatkozatot fogadott el, melyet megküldött Berlinnek.¹⁴⁹ A szeptember 17-én bekövetkezett lengyelországi szovjet támadás miatt a bukaresti kormány kényes helyzetbe került, mivel az 1926-os szerződés szerint Romániának ebben az esetben segítséget kellett volna nyújtania szövetségeseinek. A lengyel kormány azonban nem kérte a segítséget, Bukarest pedig érvénytelennek nyilvánította a szerződést, és 21-én semlegességi nyilatkozatot küldött Moszkvának is.¹⁵⁰

A szovjetekkel való háborút sikerült ugyan elkerülnie Bukarestnek, de a Besszarábiára igényt tartó Moszkva egyre nagyobb fenyegetést jelentett Nagy-Romániára nézve. A helyzetet találóan jellemezte Sztálin a második moszkvai útján tartózkodó Ribbentrop előtt: nem kell tartani sem Románia, sem a balti államok akciójától, mivel ezen országok „nagyon megijedtek”.¹⁵¹

Magyar dilemma és román diplomáciai próbálkozások 1939 őszén

Bár a Teleki-kormány elsődleges célját 1939 őszén az ország függetlenségének megőrzése és a háborúból való kimaradás képezte, Erdély visszaszerzése igen fontos prioritása maradt a magyar külpolitikának. Mint Csáky kifejtette: „Magyarország... továbbra is

és minden eshetőségben szabad kezet óhajt magának biztosítani” Romániával szemben.¹⁵² A magyar vezetés előtt álló legfőbb dilemma az volt, használják-e ki Románia kényes nemzetközi helyzetét – a várható besszarábiai szovjet bevonulást – a revízió érdekében, s adott esetben közreműködjenek-e Moszkvával Bukarest ellenében, vagy sem. Ezzel kapcsolatban két, egymással ellentétes álláspont körvonalazódott.

A vezérkari főnök és Bartha Károly honvédelmi miniszter meg volt győződve: ha a Szovjetunió fegyveresen lép fel Romániával szemben, akkor ezzel egyidejűleg a honvédségnek is támadnia kell, s a kedvező alkalmat kihasználva addig kell cselekedni, amíg a román erők zöme keleten van lekötve.¹⁵³ Álláspontját Werth az LHT felé több memorandumban is megfogalmazta, és katonai megállapodást sürgetett Moszkvával az akció időpontjának egybehangolásáról.

A politikai vezetés, élén a miniszterelnökkel, már jóval óvatosabb volt. Teleki nemcsak arra törekedett, hogy a revízió lehetőleg német közreműködés nélkül valósuljon meg, de „irtózott” a szovjetekkel való együttműködés gondolatától is. Szilárdan hitt abban, hogy Magyarországnak semmiképpen sem szabad *„áttörnie azt a gátat, ami szabad folyást engedne az orosz áradatnak”*.¹⁵⁴ Ezenkívül nem volt meggyőződve arról, fel van-e kellőképpen készülve a honvédség Erdély visszafoglalására, és igen súlyos külpolitikai aggályai voltak, hiszen egyik nagyhatalom sem támogatót volna egy ilyen akciót. Londonba küldött bizalmi embere is azt jelentette, hogy Magyarország akkor számíthat megértésre, ha csupán korlátozott és ésszerű igényeket támaszt Romániával szemben, s elkerüli a Szovjetunióval, illetve a Harmadik Birodalommal való cinkosság gyanúját.¹⁵⁵

Olaszország, amelynek segítségére Teleki számított a revízió megvalósításában, a „legnagyobb nyugalmat és óvatosságot” ajánlotta október elején a magyar vezetésnek. Az olasz álláspont a miniszterelnök pozícióját erősítette, s a minisztertanács ülésén végül is az ő álláspontja kerekedett fölül.¹⁵⁶ Werthet felbőszítette a döntés, Bartha honvédelmi miniszter lemondással fenyegetőzött. A vezérkari főnök nem törődött bele a vereségbe, és újabb tervet dolgozott ki egész Erdély elfoglalására egy Románia elleni szovjet

támadás esetén. Az LHT december 19-én és 22-én tárgyalta meg az előterjesztést, s elsősorban Teleki, illetve Keresztes-Fischer belügyminiszter érveinek hatására elvetette azt. A határozat értelmében egy katonai akciót csak akkor tartottak indokoltnak, ha:

- veszély fenyegeti az erdélyi magyar kisebbséget;
- bolsevista forradalom tör ki Romániában;
- Románia harc nélkül átenged területeket Oroszországnak vagy Bulgáriának.¹⁵⁷

A legfelsőbb magyar vezetés körében zajló vitáról a Raoul Bossy helyébe lépett¹⁵⁸ új budapesti román követ, Gheorghe Crutzescu is jelentést tett. Értesülése szerint decemberben, az ünnepek előtt Werth és Csáky arról próbálta meggyőzni Telekit, hogy orosz-román háború esetén Magyarországnak is támadnia kell. A miniszterelnök viszont kijelentette, hogy soha nem hagyna jóvá egy ilyen akciót, mivel biztos értesülései szerint ez Anglia és Franciaország beavatkozását vonná maga után, és Magyarország hadszíntérré változna.¹⁵⁹ Crutzescu pesszimista volt a jövőt illetően: azzal számolt, hogy – ha korábban nem – tavasszal háború lesz Magyarország és Románia között, mivel szerinte az történik Magyarországon, amit a vezérkar akar.¹⁶⁰

A román kormány mindeközben egy sor diplomáciai lépéssel próbált enyhíteni kétségbeesett helyzetén, igaz, csekély eredménnyel. Így például hiába kérte Londont, terjessze ki az április 13-i garancianyilatkozat érvényét szovjet támadás esetére is, a brit háborús kabinet elutasította a kérést, nem vállalva a háború esetleges kiterjesztésének kockázatát.¹⁶¹ Nem járt sikerrel II. Károly király békéltető akciója sem. A román uralkodó felmérte: stratégiaileg Bukarest számára igen veszélyes az a helyzet, hogy míg Németország és a nyugati hatalmak kölcsönösen lekötik egymás erőit, addig a Szovjetunióknak cselekvési szabadsága van. 1939 novemberében éppen ezért közvetíteni próbált a hadviselő felek között, Hitler azonban kategorikusan visszautasította az ajánlatot.¹⁶²

Kudarcba fulladt a délkelet-európai államok semleges blokkjának terve is, mely eredetileg olasz ötlet volt, de hivatalosan a román kormány hozta szóba 1939. november elején. Az elképzelés szerint

a Balkán-antant államai (Románia, Görögország, Jugoszlávia, Törökország), valamint Olaszország, Magyarország és Bulgária proklamálnák semlegességüket, megnemtámadási szerződéseket kötnek, továbbá közös érdekeik érvényesítése céljából konzultatív szervet hoznának létre.¹⁶³ Az elsődleges cél a szovjet nyomás ellensúlyozása lett volna olasz vezetés alatt, s Románia esetében nyilvánvalóan a területi *status quo* biztosítása, ami viszont eleve összeegyeztethetetlen volt a magyar és a bolgár revíziós törekvésekkel. Magyarország és Bulgária tehát elutasította, de Németország sem támogatta a blokkalakítás tervét. Időközben – a német álláspontra való tekintettel – Olaszország is meggondolta magát, s így a tervezett összefogás nem jött létre.¹⁶⁴

Bárdossy azt jelentette, szorongatott helyzetében a román kormány reménykedik, hogy a közös (nyilván szovjet) veszedelemmel szemben az utolsó pillanatban még létrejöhet egy magyar–román megegyezés. „*Annak azonban semmi jele – írta –, hogy ezért a megegyezésért hajlandók lennének komoly áldozatot hozni*”,¹⁶⁵ azaz területi kérdésekről továbbra sem voltak hajlandók tárgyalni. Talán Gafencu, a hajlékony és ügyes diplomata ment el a legmesszebb é téren, amikor állítólag kijelentette októberben az őt felkereső Bertrand de Jouvenel francia publicistának, hogy a végleges béke érdekében bizonyos erdélyi területek Magyarországnak való átadásába is beleegyezne. Bárdossy előtt azonban a román külügyminiszter tagadta, hogy ilyen kijelentést tett volna. Annyit ismert el, hogy Jouvenelnek „*nem hangsúlyoztam... külön nyomatékkal Románia területi integritásának feltétlen fenntartását...*”¹⁶⁶

Constantin Argetoianu román miniszterelnök¹⁶⁷ is a román–magyar együttműködés szükségességét hangsúlyozta régi ismerőse, Bárdossy előtt október elején. „Nyíltan” megmondta: „örültségnek” tartaná, ha a két nép nem értené meg egymást, s ha a meglévő ellentétek megoldását későbbre halasztva, nem keresnének mielőbb módot az együttműködésre. A szláv veszélyre, az orosz előretörésre hivatkozott, s arra, hogy Európának ebben a részében csak két nem szláv eredetű nép van: a magyar és a román.¹⁶⁸ Argetoianu lemondatásával¹⁶⁹ kapcsolatban olyan hírek terjedtek

el Bukarestben, hogy azért kellett távoznia, mivel felmérte: Románia három fronton nem képes háborút viselni, továbbá a megegyezés politikáját képviselte, területi engedmények árán is. A bukaresti magyar katonai attasé értesülése szerint – amelyet azonban más források nem erősítenek meg egyértelműen – Magyarországnak a határ menti, zárt magyar lakosságú területeket kívánta felajánlani.¹⁷⁰

A magyar–román ellentétek azonban továbbra is kibékíthetetlenek maradtak. November 21-én a Képviselőházban Csáky kijelentette: csak Romániától függ, „*hogyan tud-e és akar-e... az új korszak nyomán a realitások területére lépni, a modern Dunamedence világának kialakításában közreműködni, avagy megvárja, amíg a történelem ránehezedik.*”¹⁷¹ Bukarest ezt fenyegetésnek vette, s Gafencu december 11-én „nagy elkeseredettséggel” hánytta Bárdossy szemére, hogy a beszéd saját, „közeledést és megértést kereső politikájának olyan személyét is érintő fájdalmas csalódása”, amelyre nem számított.¹⁷² A román külügyminiszter elmondta: kifogásolja, hogy Budapesten állandóan a Szent István-i Magyarországról beszélnek, ami azt jelenti, hogy egész Erdély területére igényt formálnak. A román nép viszont inkább sok mindenről lemond, lemond Besszarabiáról, Dobrudzsáról, s ha szükséges, még másról is, de „Erdélyt, amely a román nép bölcsője” nem hagyja; ezt a területet, ha kell, a legutolsó csepp véréig megvédi.¹⁷³

Kérdés azonban, mennyire volt erről személyesen meggyőződve, mivel kétértelmű választ adott Bárdossy azon felvetésére, hogy miért beszél arról, miszerint a trianoni szerződés nem igazságtalan, s hogy a fennálló helyzeten többé nem lehet változtatni. Román külügyminiszter lévén – hangzott a válasz – igazán nem állapíthatta volna meg ennek az ellenkezőjét, még ha a helyzet igazságosságáról vagy igazságtalanságáról hajlandó is lenne vitába bocsátkozni.¹⁷⁴

Gheorghe Tătărescu miniszterelnök valóságos szónoklatot tartott december 19-én Bárdossy előtt arról, hogy miként kívánja „a legteljesebb őszinteséggel” rendezni a magyar–román viszonyt. (Lásd a 4. sz. dokumentumot.) Elmondása szerint „liberális” rendezés keretében két hónap alatt meg akarja alkotni a romániai kisebbségek Magna Chartáját, melynek rendelkezéseit „még más-

nap” végrehajtaná. Területi revízióról viszont hallani sem akart, mivel „*minden egyes magyarral két románt kellene átadni*”.

A román ellenzék, s különösen Iuliu Maniu Nemzeti Parasztpártja, ha lehet, még a kormánynál is hajthatatlanabb volt a határkérdés ügyében. (Lásd pl. az 5. sz. *dokumentumot*.) A kolozsvári magyar konzul december végén úgy értesült, hogy Maniu véleménye szerint ki kellene használni azt a viszonylag kedvező nemzetközi helyzetet, hogy Olaszország kivételével egyik nagyhatalom sem támogatja a magyar revíziót, és meg kellene egyezni Magyarországgal mindenmű területi engedmény nélkül. E célból elegendő volna széleskörű jogokat biztosítani a kisebbségeknek, a rendelkezéseket azonnal átültetni a gyakorlatba, s kultúraautonómiát nyújtani a Székelyföldnek. Ezzel szerinte megfosztanák Magyarországot mindenféle propaganda lehetőségétől.¹⁷⁵

Románia nemzetközi helyzetének átmeneti megerősödése

A fenyegető szovjet és magyar veszéllyel szemben Románia Olaszországhoz fordult támogatásért. Nem sokkal a fasiszta nagytanács 1939. december 8-i bejelentése után, miszerint Olaszországot minden érdekli, ami a Balkánon történik, a román király Rómába küldte Victor Antonescu egykori külügyminisztert,¹⁷⁶ ki-puhatolandó az olasz álláspontot egy szovjet–román konfliktus esetére. Ciano december 23-án fogadta a román küldöttet, aki azt bizonygatta, hogy a térség országai közül egyedül Románia szállt szembe mindig a kommunizmussal, és orosz támadás esetén most is kész az ellenállásra. Antonescu jelentése szerint Ciano is Romániát tartotta „a kommunizmus elleni egyedüli pajzsnak”, és biztatta őket: „fegyverrel a kezükben” álljanak ellen, mert ez „nagy európai érdek; ez általános szimpátiát és tiszteletet von maga után”.¹⁷⁷ A román küldött arra kérte Ciano-t, hadd hasson a magyarokra, ne támadják hátba Romániát orosz agresszió esetén. Az olaszok ígéretet tettek a közvetítésre és biztosították Antonescut, hogy szovjet támadás esetén Róma fegyverrel, munícióval és repülőgépekkel siet Bukarest segítségére.¹⁷⁸ Rövidesen aláírtak egy olasz–román kereskedelmi megállapodást, amit Bukarestben nagy sikerként könyveltek el.¹⁷⁹

Ciano meghívására 1940. január elején Csáky Velencébe látogatott. Az olasz külügyminiszter kilátásba helyezte: ha Magyarország biztosítékot nyújt Romániának arra nézve, hogy azt nem támadja hátba, „számíthatna a határ menti területsávnak és a Bánát körüli részeknek átengedésére”.¹⁸⁰ Csáky ezzel szemben kijelentette, miszerint „Magyarországnak akkora területet kell visszakapnia, hogy döntő befolyást gyakoroljon a Kárpátok védelmére” (nyilván a szovjetekkel szemben), s átadta Cianónak a Teleki és munkatársai által még a múlt év őszén kidolgozott, a magyar területi követelések maximumát és minimumát feltüntető térképgyűjteményt és statisztikai táblázatokat. A maximális követeléseket tartalmazó terv 78 000 km²-t csatolt volna vissza Romániától Magyarországhoz 4 200 000 lakossal, aminek magyar statisztika szerint 50%-a román, 37%-a magyar és 10%-a német volt. A minimális terv 50 000 km²-t követelt 2 700 000 lakossal, melyen a magyarok és románok kb. fele-fele arányban éltek.¹⁸¹

Csáky felhatalmazta Cianót, közölje Bukaresttel: ha Románia „becsületesen, fegyveresen védi Besszarábiát vagy bármely más határát”, és nem következnek be az LHT által decemberben megfogalmazott feltételek, Magyarország nem fogja hátbatámadni.¹⁸² Bár Ciano mérséklő hatással volt Csákyra, a magyar külügyminiszter nem hagyott kétséget aziránt, hogy országa a Romániával szembeni területi követeléseket most ugyan elhalasztja, de azokat még az európai háború lezárása előtt szeretné rendezni.

Néhány nappal a velencei találkozó után Ciano fogadta Bossy román követet¹⁸³ – aki 1939 októberében cserélte fel budapesti állomáshelyét Rómával – és átadta a magyar üzenetet. Egyben dicsérte Csáky „európai érzékét”, s elégedettnek mutatkozott, amiért „a magyarok alárendelik saját ügyüket a civilizált világ nagy érdekeinek, és eltökéltek abban, hogy semmiféle olyan gesztust nem tesznek, ami a jelen pillanat legnagyobb veszélyének, a bolsevizmusnak a terjedését segítené”.¹⁸⁴

Még inkább enyhült Románia nemzetközi elszigeteltsége a Balkán-antant tagállamainak belgrádi konferenciája nyomán. Az 1940. február 4-én nyilvánosságra hozott közlemény leszögezte, hogy a négy

tagállam egyesülve marad a szövetség keretén belül, s közösen óvja meg mindegyik „a függetlenséghez és a nemzeti területükhöz” való jogot.¹⁸⁵ Budapesten e szavakat a „területi integritás” közös védelmeként értelmezték, s az idegességet csak fokozta, hogy Gafencu állítólag kijelentette: Németország garantálni fogja Románia határait.¹⁸⁶ Bizalmas román értesülések szerint is a magyar és a bolgár érdekek szempontjából Budapest egyértelműen negatívnak tartotta a belgrádi konferenciát, amely közelebb vitt egy „blokk” megalakulásához.¹⁸⁷ A jugoszláv külügyminiszter igyekezett eloszlatni Budapest aggodalmait, s Bakách-Besseney György belgrádi magyar követtel közölte: Gafencu ismételtén érdeklődött nála a magyar területi követelések terjedelme felől, sőt, abba is belement, *„hogyan Románia térképét az értekezlet asztalára helyezték, és annak kapcsán vitassák meg a területi engedmények lehetőségeit”*.¹⁸⁸

Budapesten – joggal – taktikázást, időhúzást láttak Gafencu „engedékenységében”, arra való kísérletet, hogy a területi kérdések rendezését a háború végéig kitolja, *„abban a titkos reményben, hogy addigra oly nemzetközi helyzet állhat elő, ami majd módot ad Romániának a kérdést a napirendről levétni”*.¹⁸⁹ Bukarestben is heves támadások érték az ellenzék részéről Gafencut belgrádi nyilatkozatai miatt. Maniu sajtónyilatkozatot tett közzé (5. sz. dokumentum), s a legkeményebb bírálattal illette a külügyminisztert. Felrótta neki többek között, hogy nem állt ki kellőképpen a területi integritás eszméje mellett, „idegen fórum előtt” hivatalosan elismerte: léteznek elintézetlen problémák Románia és szomszédai között, melyeket barátságos úton lehet rendezni. Az ellenfelek bátorításával és defetizmussal vádolta Gafencut, bár nem „előre megfontolt szándékot” tételezett föl, inkább „az ügyeskedni akarásból származó szerencsétlen inspirációt”.¹⁹⁰

A belgrádi értekezlet nyomán éles román–magyar sajtópolémia bontakozott ki, amit a „közvéleményre való tekintettel” „sajtóbéke” megkötésével igyekezett csillapítani a két kormány. Ez csak részben sikerült, s a felek egymást okolták a lapok és a rádió támadó hangvétele miatt.¹⁹¹

Románia Magyarországgal szembeni pozíciója 1940 elején tehát megerősödött, amit a német és az olasz állásponton is le lehetett mérni. Ciano Csáky tudomására hozta: a belgrádi konferenciával kapcsolatos magyar keménység Rómában érthetetlen, a németek pedig kijelentették, hogy a béke fenntartása a Balkánon a Birodalom létérdeke, és „*még hozzájárulni sem akarnak olyan témához, amely akárcsak közvetve is délkelet-európai konfliktus lehetőségére utal*”.¹⁹² A nyugati hatalmak, bár hallgatólagosan továbbra is elismerték a román-magyar határ rendezésének szükségességét, a kérdés napi-rendre tűzését csak a háború után, a békekonferencia keretei között tartották lehetségesnek.

Mindez arra készítette a magyar kormányt, hogy 1940 februárjában, lényeges engedményeket téve, módosítsa korábbi revíziós elképzeléseit.¹⁹³ Egy angol barátjával folytatott beszélgetés eredményeként¹⁹⁴ Teleki új koncepciót dolgozott ki, melynek lényege abban állott, hogy Besszarábia esetleges szovjet elcsatolása már nem vonná maga után automatikusan a magyar beavatkozást.

A miniszterelnök utasításait követve, február 9-én Barcza biztosította Halifax angol külügyminisztert:

- Magyarországnak senki ellen nincsenek támadó szándékai;
- Magyarország el van szánva, hogy akár fegyverrel is megvédi függetlenségét és nemzeti becsületét egy agresszióval szemben;
- semmilyen körülmények között Budapest nem fog közös akcióba lépni Moszkvával.¹⁹⁵

A módosított revíziós elképzeléseket tartalmazó részletes memorandumot és annak rövid összefoglalását 1940. március 6-án nyújtotta át Barcza a Foreign Office vezértitkárának, Orme Sargentnek. A memorandum szerint – melyet Párizsba is megküldtek – Magyarország, bár nem mond le Romániával szembeni területi követeléseiről, nem fog kísérletet tenni ezek háborús úton való kieroszakolására. Ez alól két kivételt említ a dokumentum:

1. ha a Szovjetunió és Románia között konfliktus robbanna ki, és ez a balkáni helyzet felborulásához vezetne;
2. ha Románia átadná Dobrudzsát Bulgáriának.

Nem kíván beavatkozni azonban, ha Bukarest sikeresen ellenáll a szovjeteknek, vagy ha a szövetségesek Románia védelmére kelnek; továbbá akkor sem, ha a Szovjetunió békés úton szerzi vissza Besszarábiát. Végül, még abban az esetben is, ha a honvédség elfoglalná Erdélyt, a háború végén a magyar kormány alávetné magát a békekonferencia döntésének.¹⁹⁶

A memorandummal behatóan foglalkoztak a brit külügyminisztériumban. Egy hosszas feljegyzésben a történelmi határok visszaállításának gondolatát (bár a memorandum ilyen javaslatot nem tartalmazott) ésszerűnek minősítették ugyan, de a revíziót, mint „időszerűtlent” ismét elvetették.¹⁹⁷ London ez idő tájt leginkább attól tartott, hogy a magyar területi igények kielégítése „*stratégiai szempontból egyenesen megrendítené Románia helyzetét*”, bár egyéb, így pl. etnikai jellegű fenntartásai is voltak.¹⁹⁸

Bukarestben aggodalommal figyelték a magyar kormánynak a revízióra irányuló, megélenkült diplomáciai tevékenységét, amelyről március folyamán számos jelentés érkezett a román külügyminisztériumba. Így például a koppenhágai követség jelentéséből megtudhatták, hogy Magyarország immár nem elégszik meg a kisebbségvédelemmel, hanem elérkezettnek látja a pillanatot a határkérdés felvetésére.¹⁹⁹ Crutzescu azt jelentette Budapestről, hogy „*Teleki gróf... személyesen dolgozik a jövő békekonferenciához szükséges iratcsomók előkészítésén*”.²⁰⁰ Washingtonból érkezett a hír, miszerint Teleki „egy itteni jelentős személynek” memorandumot küldött Magyarország revíziós törekvéseiről, amelyben többek között az állt, hogy a Kárpátok vonalát, amely a sorompó szerepét tölti be a bolsevizmus terjeszkedésével szemben, csak Magyarország képes megvédeni.²⁰¹

Az ankarai román követ azt a túlzó következtetést szűrte le bizalmas beszélgetéseiből, hogy a határváltoztatás szükségességéről a brit és az olasz vezetést meggyőzni kívánó magyar akció „*eddig nagy sikert ért el*”. Nem tudni, honnan szerezhette érdekes, bár egyáltalán nem meggyőző információit, miszerint „*Angliában kezdi rokonszenv övezni Bethlen gróf ötletét egy Magyarország és Románia által garantált, háromnyelvű, független Erdélyről, Olaszor-*

*szágban pedig egy nagy lakosságcsere híre terjeng, amely a magyarokat az Erdélyi Érchegységtől nyugatra, a románokat pedig ettől keletre költöztetné, a magyar–román határt e hegység gerincein húzná meg, Magyarországnak hagyva Szatmárnémetit, Nagyváradot és Aradot”.*²⁰²

E híresztelések – még ha voltak is ilyenek 1940 márciusában – nem az olasz és angol döntéshozók véleményét tükrözték.

A magyarországi német átvonulás kérdése

1940 első hónapjaiban a magyar kormány ismét súlyos dilemma elé került. Január elején ugyanis a német hadvezetés elrendelte egy Románia ellen irányuló hadművelati terv kidolgozását. Ennek célja a kőolajmezők védelme volt szövetséges támadás esetén, mely támadást Hitler azokban a hetekben nem tartott kizártnak a Fekete-tenger vagy Szaloniki irányából.²⁰³ Berlint az is rendkívül aggasztotta, hogy a román kőolajszállítások igencsak akadoztak a tél folyamán, s minden diplomáciai nyomás ellenére sem sikerült a bukaresti kormányt rábírni az 1939 szeptemberében jegyzőkönyvileg is rögzített havi 130 000 tonna nyersolaj hiánytalan leszállítására.²⁰⁴

Bár a hivatalos német külpolitika mindvégig mérsékletre intett, a magyar katonai vezetéssel bizalmasan közölték, hogy Románia esetleges lerohanásában a honvédségnek is szerepet szánnak. A január 17-én Budapestre érkezett Kurt von Tippelskirch tábornok elmondta Újszászy István ezredesnek, a magyar vezérkar kémelhárítási osztálya vezetőjének, hogy abban az esetben van szükség Magyarország beavatkozására, ha a Szovjetunió megtámadja Romániát, a támadáshoz csatlakoznak a bolgárok, s ezáltal felborul a „belrend”, zűrzavar tör ki. Amennyiben a konfliktus lokalizálható és Bukarest sikeresen ellenáll, úgy nem lesz német érdek a magyar beavatkozás.²⁰⁵

A Wehrmacht a további tervekbe nem avatta be a magyar vezetést, de február elején Sztójay úgy értesült, hogy három esetben lehetséges Románia ellen német támadás:

- a szovjetek egy konfliktus esetén átlépik a Prut folyót és az olajmezők irányába vonulnak;
- a szövetségesek beavatkoznak a Balkánon;

- a román kormány maga állítja le az olajszállításokat.

Egyszóval akkor, ha az olajkutak veszélybe kerülnek. Ez esetben a német csapatok „*mások területével vagy érdekeivel nem törődve a leggyorsabb és legrövidebb úton foglalják el az olajmezőket.*”²⁰⁶

Teleki számára az volt a kérdés: mi legyen a magyar magatartás, amennyiben a németek Romániába való átvonulást követelnek, vagy azt kieroszakolják. Ha átengedik a németeket és együttműködnek velük, az a revízió megvalósulását jelentheti, viszont szembe fordítja Magyarországot a Nyugattal, és a semlegesség feladásához vezet. Ha elutasítják a német kérelmet, akkor ez a döntés egyenlő a politikai öngyilkossággal: semmissé válnak a területgyarapodások és bekövetkezik a német megszállás.

A feloldhatatlannak látszó dilemmában külső támogatásra nem számíthatott a miniszterelnök. Ciano, bár Románia megszállását nem tartotta valószínűnek, azt ajánlotta február végén, hogy az esetleges átvonulási kérelmet ne utasítsa vissza a kormány, de közös akciót se indítson Németországgal, és csak később szállja meg Erdélyt a magyarság védelmének ürügyén.²⁰⁷

Owen O'Malley budapesti brit követnek Teleki elmondta, hogy egyelőre nem tud e kérdésben véglegesen állást foglalni.²⁰⁸ Nem vitte közelebb a megoldáshoz a miniszterelnököt 1940. március végi római útja sem. Az olasz külügyminiszter ez alkalommal kijelentette, hogy nem tud tanácsot adni, mert minden a körülményektől függ,²⁰⁹ Mussolininak pedig nem volt megjegyzése a német átvonulás kérdésében. Az olasz diktátor ekkor már eltökélte magát a Hitlerrel való szoros szövetség mellett, de azt javasolta, Magyarország Róma hadba lépése esetén is „maradjon csendben semleges”.

Erdéllyel kapcsolatban Teleki többféle revíziós megoldást vázolt római útja során: a terület megosztását, autonómiáját és e két lehetőség kombinációját. Kijelentette: „*Félek egy 45%-os kisebbségi országtól, s ezért bizonyos területeket Délkeleten és Északnyugaton kikapcsolnék a revízióból.*”²¹⁰ Elmondta, hogy „*semmit nem fog tenni Románia ellen, mert még közvetett úton sem akarja magát felelőssé tenni azért, hogy Európa kapuit Oroszország előtt megnyissa. Senki nem bocsátaná ezt meg neki, még Németország sem.*” Nem titkolta

nyugatbarátságát, s azt sem, hogy „*pestisként fél a teljes német győzelemtől*”. Kifejtette: csak az a kívánsága, hogy hazáját a konfliktustól távol tartsa.²¹¹ Mussolini „érdeklődéssel” hallgatta Teleki erdélyi revíziós elképzeléseit, s újból megerősítette: „*Romániának megmondták, hogy csak akkor állnak vele komolyan szóba jövőben, ha Magyarországgal rendezi ügyeit*”.²¹²

Cianóra jó benyomást tett a magyar miniszterelnök, akit mérsékeltnak és józannak látott a Bukaresttel szembeni magyar követeléseket illetően. Néhány nappal később ezért arra biztatta a római román követet: használja ki Bukarest az alkalmat, hogy Teleki áll a magyar kormány élén, és egyezzen ki Budapesttel. Úgy vélte, Teleki „nem a fellegekben jár”, és ő „az első magyar”, aki lemondott a százszázalékos területi követelésekről.²¹³ Bossy szerint első ízben történt meg, hogy Ciano közvetítésre is késznek mutatkozott a két kormány között, amennyiben a románok tárgyalásokba bocsátkoztak volna a területi kérdésekről.²¹⁴ Erre azonban nem került sor, a román kormány nem változtatott addigi álláspontján.

Ami Olaszországot illeti, ekkor már nem jelentett hatalmi egyensúlyt a Német Birodalommal szemben. Jól jelzi ezt Teleki bizalmasa, a Nemzeti Bank elnöke, Baranyai Lipót április 8-i útjának sikertelensége is, akit azért küldött Rómába a miniszterelnök, hogy kipuhatlja: számíthat-e olasz támogatásra Magyarország, amennyiben ellenállna – ha kell, fegyverrel is – a német átvonulási követeléseknek. Mussolini mosolyogva válaszolt: „*Hát hogy képzelik ezt, amikor én Hitler szövetségese vagyok, és az is szándékozom maradni?*” Nyugalmat és mérsékletet ajánlott, valamint azt, hogy Budapest engedjen a német kéréseknek.²¹⁵

Még Baranyai római útja előtt újabb riasztó hírek érkeztek Budapestre arról, miszerint egy Románia elleni német támadás esetén Berlin követelni fogja Magyarországtól csapatai átvonulását, és ennek visszautasítása háborút vonna maga után. A minisztertanács április 1-i ülésén Csáky az esetleges német átvonulási kérelem elfogadása mellett állt ki, míg Teleki arra figyelmeztetett, hogy „a messzebb jövőre kell néznünk”, s Erdélyért nem szabad Magyarország nemzeti létét kockára tenni.²¹⁶ Mivel a kormány

Csáky javaslatát fogadta el, 6-án egy szűkebb körű megbeszélésen megbízták Werthet, dolgozzon ki egy katonai tervet arra az esetre, ha magyar-német tárgyalások kezdődnének Románia megtámadása ügyében. Tekintettel a nyugati államokra – Teleki elképzelésének megfelelően – a németekkel való egyezségnek antikomintern jelleget kellett volna öltetnie, azaz csak egy feltételezett szovjet előrenyomulás esetén lépett volna életbe.²¹⁷ A Románia megszállását célzó német terv ezzel szemben nem szovjet, hanem elsősorban brit és francia támadással számolt, és most már a magyar segítséget is ebben az esetben kívánta Berlin igénybe venni.

A függetlenséget és semlegességet célzó külpolitika megvalósítása egyre nehezebb feladatok elé állította Telekit, a Magyarországra nehezedő német nyomás fokozódott. A Wehrmacht skandináviai hadisikereitől is fellelkesült Werth április 15-én memorandumban követelte az eddigieknél határozottabb magyar kiállást Németország mellett, a semlegesség feladását és a területi revíziót.²¹⁸ Teleki látszólag hajlott is a németekkel való szorosabb együttműködésre: április 17-én levelet írt Hitlernek, amelyben háromoldalú – német, olasz és magyar – politikai, gazdasági, katonai jellegű együttműködést javasolt.²¹⁹

Mielőtt azonban rászánta magát e lépésre, szeretne volna megismerni az angol álláspontot egy esetleges német-magyar katonai akcióval, és Erdély magyar megszállásával kapcsolatban. Az e célból szerkesztett memorandumot végül mégsem küldték el Londonba,²²⁰ és április 22-én, O'Malley kérdésére, miszerint Magyarország hajlandó-e ellenállni adott esetben a németeknek, Teleki kitérő választ adott. Igaz, azt is közölte a brit követtel, hogy „*egy magyar sem lenne hajlandó Romániát megvédeni bárkivel szemben*”,²²¹ és nem egy esetben mentek tönkre kis államok csak azért, mert bíztak a megígért angol segítségben.²²²

Ekkorra azonban a Romániát fenyegető német invázió veszélye már némileg csökkent, ha nem is múlt el teljesen. Bizalmasát, Hermann Neubachert, a volt bécsi polgármestert Hitler ugyanis még januárban Bukarestbe küldte, hogy vessen véget a román kőolajszállítások körüli huzavonának. Neubacher a németek által Csehszlovákiában és Lengyelországban zsákmányolt fegyvereket,

valamint 30%-os felárat ajánlott a nyersanyagért cserében. A román fél tétovázása láttán megszakította a két ország katonai vezetése között zajló fegyverkezési tárgyalásokat, s hazaküldte a Bukarestben tartózkodó német fegyvergyártó cégek képviselőit. A román kormány végül engedett: március 6-án kötelezettséget vállalt havi 200 000 t nyersolaj szállítására, áprilisban pedig – a skandináviai német katonai sikerek hatására is – elkötelezte magát a dunai kőolajszállítások biztonságának garantálására, s arra, hogy bepótolja az elmúlt fél év exportjában tapasztalt jelentős lemaradását.²²³

Sorozatos gazdasági és belpolitikai engedményei ellenére (pl. a „nemzeti megbékélés” jegyében 1940 tavaszán II. Károly kiegyezett a fasiszta Vasgárda-mozgalommal) ekkor még úgy tűnt, Bukarest el van szánva függetlenségének és semlegességének megőrzésére. A legszűkebb politikai vezetés a brit és francia garanciákban, illetve e két nagyhatalom fegyveres támogatásában bízva, 1940. április 19-én azt a döntést hozta, hogy akár német, akár szovjet támadás esetén az ország fegyveres ellenállást fejt ki. A terv szerint a román hadsereg a feltételezett támadás első hullámának elhárítása után védelembe vonul, és szükség esetén használhatatlanná teszi a kőolajmezőket.²²⁴

A magyar kormány helyzete is egyre kényesebbé vált. Májusban zavar állt be az angol–magyar diplomáciai viszonyban, s a tervezett német átvonulás kapcsán O'Malley egyre többször firtatta a magyar semlegesség fenntarthatóságának határait.²²⁵ Teleki nem volt hajlandó semmiféle nyilatkozatot vagy ígéretet tenni a briteknek a várható magyar magatartást illetően, s elvetette – igaz, már a Wehrmacht nyugati offenzívájának megindulása után – a Foreign Office ajánlatát, amely így hangzott: ha egy német átvonulás esetén a magyar kormány tiltakozna és emigrációba vonulna, London azt Magyarország törvényes kormányának ismerné el.²²⁶ Horthyval egyetértésben Teleki 1940 márciusában letétbe helyezett az Egyesült Államokban ötmillió dollárt egy emigrációs kormány céljaira, de május végén e terv már lekerült a napirendről...

Hitler áprilisban fokozódó gyanakvással figyelte a magyar kormány tevékenységét, s aggasztónak találta, hogy értesülései szerint

Magyarország katonai erőszakot akar alkalmazni Romániával szemben. Ez nem felelt meg saját elképzeléseinek, és nem tartotta kizártnak, hogy „*Anglia buzdítja Magyarországot*”, mivel brit érdek a kőolajforrások lángra lobbantása. A honvédséget Hitler nem tartotta képesnek önálló katonai akcióra, s attól félt, hogy egy Románia elleni magyar támadás elkerülhetetlen kudarca esetén Budapest Berlinhez fordul segítségért. A kancellár Mussolini figyelmét is felhívta a „hálátlan”, eddig semmi áldozatot nem hozó magyarokra, akik bajt okozhatnak a Balkánon.²²⁷ Hitler bizalmatlansága kiterjedt a magyar csapatoknak az esetleges megszállásban való közreműködésére is: attól tartott, hogy értesüléseit Budapest megosztja a nyugati hatalmak titkosszolgálataival,²²⁸ s ezért egyelőre céltalannak tartotta a magyar–német vezérkari megbeszéléseket.

A Führer május 14-i levelében elvetette a Teleki által április közepén javasolt német–magyar–olasz tárgyalások már említett ötletét, és újból kihangsúlyozta: elsőrendű német érdek, hogy „*a Balkán nyugalma és békéje ne zavartassék meg*”. Ellenséges híresztelésnek nevezte Németország katonai beavatkozásának a szándékát e térségben, és kifejtette, hogy véleménye szerint a „*Szovjetunió sem örülne a Balkánon semmiféle erőszakos változásnak*”.²²⁹ Teleki válaszában biztosította Hitlert: Magyarország „jogos követeléseit” későbbi időpontra halasztja, hogy a „baráti nagyhatalmak érdekeit és azok taktikai érvényesítését” ne zavarja.²³⁰ Csáky az olasz külügyminisztert nyugtatta meg május 11-i üzenetében: a magyar kormány tisztában van azzal, hogy a tengelyhatalmak érdekei megkívánják a békét és nyugalmat e térségben.

Werth és a német vezérkar között május közepén folytak ugyan tárgyalások egy Románia elleni támadásban való magyar szerepvállalásról,²³¹ de Hitler levele nyomán világossá vált, hogy a német támadást, és így a magyar részvétel kérdését is a Wehrmacht nyugati offenzívája egy időre levette a napirendről.

A több hónapja tartó súlyos magyar dilemma Telekiék szempontjából tehát viszonylag szerencsésen oldódott meg: Magyarország megőrizte függetlenségét és semlegességét, igaz, a remélt erdélyi területi revízió nem valósult meg. Romániának – a németek felé tett igen súlyos politikai–gazdasági engedmények árán ugyan, de

- szintén sikerült megőriznie szuverenitását és elkerülnie (legalábbis egyelőre) a határait fenyegető veszélyt.

Román külpolitikai fordulat

1940. május 10-én megindult a Wehrmacht nyugati offenzívája. Rövid időn belül Németország elfoglalta a semleges Belgiumot és Hollandiát, feltétel nélküli megadásra kényszerítette Franciaországot, és úgy tűnt, Anglia napjai is meg vannak számlálva. A bukaresti vezetésben megdöbbenést keltettek a német sikerek, és egyre többen vélték úgy, hogy ereje s gazdasági érdekeltisége folytán egyedül Németország képes megvédeni Romániát a leginkább fenyegető szovjet veszélytől.²³²

A helyzet tarthatatlanságát, felemás voltát a bukaresti magyar követ abban látta, hogy a román kormány a németektől egyrészt védelmet remél, másrészt nem tudja, ezért mekkora árat kér majd Berlin: „*e »védelem« esetleg egyértelmű lesz mindannak a megsemmisítésével, amit a szerencse húsz évvel ezelőtt Romániának juttatott*”.²³³ A román félelmeket csak erősítette Wilhelm Fabricius bukaresti német követ május 22-én, Gafencu előtt tett megjegyzése, miszerint „*aki el akar érni valamit, annak adnia is kell*”. Magyarozatként hozzáfűzte: „*az oroszok panaszkodnak, hogy Odessza túl közel van a határhoz. Mivel Odesszát nem lehet elköltöztetni, a határt lehetne valamivel odébb tolni.*”²³⁴

Berlinnel kapcsolatos aggályai ellenére II. Károly arra a meggyőződésre jutott, hogy a nyugati szövetségesek ügye elveszett, és Románia határainak épségével együtt saját trónját is egyedül csak Németországra támaszkodva őrizheti meg. E felismerés hatására 1940. május végén gyors román külpolitikai fordulat következett be.

Ennek egyik első jele a németeknek kedvező ún. kőolajjegyzmény május 27-i aláírása volt, amelyet Bukarest eddig elodázott.²³⁵ Az egyezmény értelmében 1939. őszi áron a román félnek meghatározott mennyiségű nyersolajat kellett szállítania Németországnak fegyverek ellenében. Sztójay szerint ez, „*dacára az ismert román egyébkénti megbízhatatlanságnak, határozottan kedvező benyomást tett*” berlini mérvadó körökben.²³⁶ Másnap, 28-án Tătărescu miniszterelnök és

Gafencu külügyminiszter közölte Fabriciusszal a Németországgal való szoros kapcsolatok létesítésére vonatkozó bukaresti szándékot.²³⁷

A döntő lépésre május 29-én, egy szűk körű tanácskozáson került sor, ahol II. Károly felvetette a kérdést: tartson-e ki Románia a minden oldalról veszélyeztetett semlegessége mellett, vagy pedig „alkalmazkodjon a realitásokhoz”? A király Tătărescuval együtt az utóbbi, tehát a semlegesség feladása, a németekhez való közeledés mellett döntött. Április 19-i álláspontjával szemben a mostani helyzetben minden fegyveres ellenállást kilátástalannak ítélt, és elvetette ezt a lehetőséget. Gafencu viszont nem értett egyet a gyökeres külpolitikai fordulattal és lemondott; helyébe Ion Gigurtu, németbarát üzletembert neveztek ki külügyminiszternek.²³⁸ Június 20-án, közvetlenül Franciaország kapitulációja előtt, a román kormány nyilatkozatban kötelezte el magát Németország mellett. Másnap biztosították a bukaresti német követet, hogy a közeledés érdekében megteszik a szükséges belpolitikai intézkedéseket is.²³⁹

A román közeledési szándéokra való első német reakciók nem sok jót ígértek Bukarest számára. Tătărescu és Gafencu május 28-i közlésére június másodikán adta meg kormánya nevében Fabricius a választ. Eszerint Berlin érdeklődéssel vette tudomásul a szoros német-román, és a balkáni országokkal való jobb kapcsolatok létesítésére irányuló román szándékot. A szóbeli jegyzék egy kérdéssel folytatódott: *„hajlandó-e Románia figyelembe venni, és ha igen, milyen mértékben, a szomszédai esetleges revíziós kéréseit, mint például Oroszországot Besszarábia esetében”*.²⁴⁰ Ez előrevetítette a néhány héttel későbbi német magatartást, amikor is Berlin azt a határozott tanácsot adta a román kormánynak, hogy az fogadja el a Besszarábia átadására vonatkozó szovjet ultimátumot.

Romániával ellentétben Magyarországon, a hangzatos tengelybarát nyilatkozatok ellenére sem következett be radikális változás a kül- és belpolitikában. Bár kijelentéseiben többször is kénytelen volt megalázkodni Berlin előtt,²⁴¹ Teleki belső meggyőződése a végső német vereségben változatlan maradt. Külpolitikai célja továbbra is az volt, hogy Magyarországot ép állapotban távol tartsa

a háborútól, belpolitikailag pedig semmi engedményt nem tett a német tetszés elnyerése érdekében.²⁴²

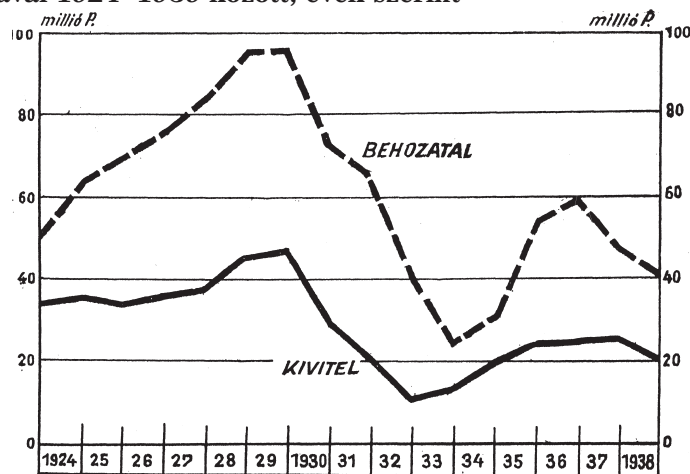
A magyar hadvezetésre nagy hatással voltak a német hadisikerek, a román politikai irányváltás viszont zavart keltett. Werthnek bele kellett törődnie, hogy Bukarest lépése egyelőre megköti a katonák kezét, s a fegyveres leszámolás lehetősége bizonytalan időre kitolódik.²⁴³

A gazdasági kapcsolatok alakulása

A két ország feszült, időnként robbanásveszélyes politikai viszonya ellenére a tárgyalt időszakban a gazdasági kapcsolatok a körülményekhez képest kiegyensúlyozottak voltak és normális mederben fejlődtek, bár nem mentesültek teljesen a politikum hatása alól.

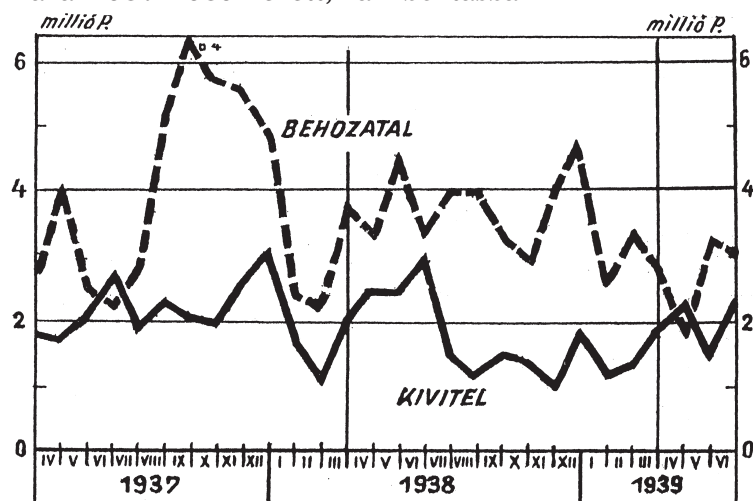
A két világháború közti időszakban a magyar-román árucserforgalomra mindvégig a román kiviteli többlet volt a jellemző, miként az alábbi két ábra is mutatja.

1. sz. ábra: Magyarország külkereskedelmi forgalma Romániával 1924–1939 között, évek szerint

Forrás: Magyar Országos Levéltár K 69 I. m. dosszié 1. rész.

2. sz. ábra: Magyarország külkereskedelmi forgalma Romániával 1937–1939 között, havi bontásban

Forrás: Magyar Országos Levéltár K 69 I. m. dosszié 1. rész.

A román aktívum elsősorban Bukarest külkereskedelmi rendszerének azon sajátosságával magyarázható, miszerint a más országból, így a Magyarországról való behozatalt is az oda irányuló román kivitel mértéke szabta meg. Ez az elv a két ország gazdasági egyezményeiben is tükröződött. Az 1938. május 19-én aláírt magyar-román fizetési és árucseré-forgalmi egyezmény például előírta, hogy Románia a Magyarország felé irányuló exportja 70%-ig volt köteles magyar árut beengedni. Kivitelük fennmaradó 30%-ának, azaz aktívumuknak ellenértékét a románok pengőben kapták meg, s ezt az összeget – a Román Nemzeti Bank ún. külön számláján – a Magyarországon fennálló pénzügyi tartozásaik kiegyenlítésére kellett fordítaniuk.²⁴⁴

A román külkereskedelmi többlet másik magyarázata Bukarest protekcionista intézkedéseiben rejlett: a magyar exportőrök számos nehézségbe ütköztek a beviteli engedélyek megszerzése során,

s gyakran még az előre megállapított árukontingenst sem tudták leszállítani. Végül, de nem utolsó sorban a két ország árucseré-forgalmának összetétele is a román félnek kedvezett, hiszen Románia elsősorban fát, s a hosszú ideig olyannyira nélkülözhetetlen kőolajat exportálta a természeti kincsekben viszonylag szegény Magyarországra, a magyar kivitel viszont főleg vasáruból – bugavasból (azaz kovácsolásra előkészített vasból), lapkából, vascsövekből – állott, a rádiók, a cséplőgépek vagy a traktorok már jóval kisebb tételt jelentettek.

Néhány hónappal a már említett, 1938. májusi egyezmény aláírását követően zavarok álltak be a román–magyar áru- és fizetési forgalomban, annak jeleként, hogy a megállapodás nem működött kielégítően. A kétoldalú áruforgalom 1938-ban jelentősen visszaesett: a Romániából származó magyar behozatal 42,3 millió pengő volt, 3,2 millióval, azaz több mint 7%-kal kevesebb a megelőző esztendő értékénél. 29%-kal csökkent például a román kőolaj importja, de fából is kevesebb jutott: 40 ezer vagon helyett mindössze 36 ezer. A magyar kivitel még ennél is nagyobb mértékben csökkent: 1938-ban 21 millió pengőt tett ki, közel 20%-kal (4,1 millió pengővel) maradva el az 1937-es szinttől. A magyar passzívum ezzel 21,3 millió pengőre emelkedett,²⁴⁵ ami hozzávetőleg egy millióval haladta meg az 1937-es értéket.

Összességében 1939 elején is folytatódott a visszaesés, bár ez most főleg a Magyarországra irányuló román export drasztikus csökkenésének eredménye volt: a korábbi év hasonló időszakához képest áprilisban–májusban ez utóbbi 37%-kal, míg a magyar áruk kivitele „csak” 24%-kal esett vissza.²⁴⁶ Az árucseré-forgalom ezzel Budapest szemszögéből kiegyenlítettebbé vált, de a kieső román faimport érzékenyen érintette a magyar gazdaságot. A helyzet fonákására utalt, hogy a behozatal visszaesését éppen a magyar kivitel korábbi csökkenése idézte elő. A román hatósági intézkedések által megnehezített magyar export ugyanis nem tudott annyi lejt termelni, mint amennyire szükség lett volna ahhoz, hogy a román exportőrök zavartalanul hozzájussanak árujuk ellenérték-

éhez, akik emiatt elbizonytalanodtak és nehezebben vállalkoztak magyarországi szállításra.

Az elmaradt magyar exportnak pénzügyi következményei is lettek: a Román Nemzeti Bank számláin jelentős, fedezet nélküli követelés jelent meg, amely 1939 tavaszán már elérte a 12 millió pengőt.²⁴⁷ Ennek likvidálására nem találtak megoldást a márciusi magyar–román gazdasági tárgyalásokon sem. A megbeszélések egyedüli eredménye az volt, hogy a március 31-én lejáró, 1938-as fizetési és árucsereforgalmi megállapodás hatályát három hónappal meghosszabbították.²⁴⁸

Ennél jóval sikeresebb román–magyar gazdasági és határforgalmi tárgyalások zajlottak 1939. július 27 – augusztus 10. között Sinaian, valamint augusztus 21 – szeptember 14. között Budapesten.²⁴⁹ Az alábbi fő területeken sikerült megállapodásra jutni.

1. Határforgalom:

- a Tiszán való tutajozás;
- a határforgalmi megállapodás kiterjesztése a magyar–román határ új szakaszára, amely Kárpátalja visszafoglalása nyomán jött létre;
- határincidensek;
- a határforgalommal kapcsolatos nehézségek kiküszöbölése;
- vámsegély-egyezmény.

2. Gazdaság:

- árucsereforgalom;
- pénzügyi kérdések.

A határforgalommal kapcsolatos megegyezéseknek nagy jelentőségük volt, mivel 1939 májusától augusztus közepéig 15 határincidensre került sor román–magyar viszonylatban, halottakkal és sebesültekkel.²⁵⁰ Az egyik incidens a técsői volt, amely miatt a román delegáció augusztus 1-én rövid időre meg is szakította a tutajozási tárgyalásokat. A bukaresti változat szerint a magyar tutajok román felségjog alá tartozó vizekre mentek; hivatalos felszólításra sem álltak meg, sőt, a magyar határőrség tüzelni kezdett. A magyar verzió szerint a románok nem csak a tutajosokra lőttek, de Técső községet is tűz alá vették.²⁵¹

A sorozatos határincidensekről Halifax brit külügyminiszter is említést tett augusztus 3-án a Lordok Házában, s megnyugvással fogadta, hogy ezek „sima likvidálása biztosítottnak látszik”, és a két érdekelt fél vegyes vizsgálóbizottságot alakít.²⁵²

A tutajozási megállapodás augusztus 9-én jött létre, s ennek értelmében a román kormány évi négymillió lej fejében hozzájárult a magyar tutajozáshoz, azaz a Kárpátalján kitermelt fa leúsztatásához a Tisza folyó Visó és Tecső közötti mintegy 65 km hosszúságú, közös határt képező szakaszán.²⁵³

A sinaiai és budapesti tárgyalássorozat legnagyobb tétjét az érvényben lévő fizetési és árucseré-forgalmi egyezmény megújítása képezte. A magyar fél az 1938-as konstrukciót alapjában véve megfelelőnek tartotta, azonban a részletkérdések tekintetében lényeges változtatásokra törekedett. Elsődleges célja a magyar kivitel növekedését gátló tényezők kiküszöbölése volt.

Budapest az alábbi listát²⁵⁴ terjesztette elő a magyar exportigényeket illetően: 130 millió lej értékű vascső, 30 vagon ponty, továbbá pamutzövet (10 millió lej), báránybőr (9 millió lej), rádióvillamossági készülékek (30 millió lej) és különböző gépek kivitele. A román fél azonban mindvégig elzárkózott e kontingensek behozatalának engedélyezésétől, s magyar szemszögből már az is haladásnak számított, hogy a listát mellékletként csatolták a szeptemberben megkötött szerződéshez; nem bírt kötelező jelleggel ugyan, de Bukarest megígérte, hogy a magyar igényeket lehetőség szerint figyelembe fogja venni.²⁵⁵

Románia elsősorban vasáruból, így bugavaszból és lapkából szeretett volna többet – évi 5000 vagonnyit – importálni, ezt a mennyiséget viszont, a hazai koksze-ellátás nehézségeire hivatkozva, a magyar tárgyalófél sokallta. Lehetőség lett volna finomgyapjú, nyersbőr, továbbá pamut-, len- és kenderfonalak szállítására, de ezekből nagyrészt Magyarország is importra szorult. Mezőgazdasági gépeket kb. 100 millió lej értékben vásárolt volna Románia, viszont 5–7 éves hitelre, 5%-os kamat mellett nyílt volna mód a szállításra, s a pénzügyi részletkérdések egyelőre megoldatlanok maradtak.²⁵⁶

A Romániából származó importot illetően a magyar fél elsősorban a tüzelőfa további behozatalát kívánta megszüntetni, mivel Kárpátalja visszatérével az ország önellátóvá vált e tekintetben. Továbbra is szükség volt azonban a fenyőre mint fűrészárura és építési anyagra. Lényeges magyar követelés volt az is, hogy a román kőolaj értékének devizában fizetendő részarányát 40-ről 30%-ra csökkentsék; Bukarest éppen ellenkezőleg, a kvóta felemelését szorgalmazta, mondván, hogy a nyersolajat aranydevizáért amúgy is bárhol el tudná adni.²⁵⁷

A több hónapig tartó tárgyalássorozatot követően 1939. szeptember 14-én írták alá a két ország közötti árucseré- és fizetési forgalmat az 1940. július 31-ig terjedő időszakra szabályozó megállapodásokat. (Lásd a 3. sz. *dokumentumot*.) Ezenkívül részletesen meghatározták a már korábban felállított magyar-román gazdasági vegyesbizottság működési elveit, és az addigi, inkább felülvizsgáló szerep helyett bizonyos mértékig az áruforgalmat irányító szereppel ruházták föl.

Az árucseré-forgalmi egyezmény kimondta, hogy a román fél kétszer annyi értékű kőolaj kivitelét engedélyezi, mint amennyi vasárut importál Magyarországról.²⁵⁸ Ezen felül az év végéig Magyarország több mint 1700 vagon kőolajat importálhatott még abban az esetben is, ha nem szállított bugavasat és lapkát. A megállapodás szerint, akárcsak addig, a kőolaj értékéből devizában fizetendő 40% (Bukarest nem egyezett bele az arány 30%-ra való csökkentésébe) levonása után a Romániából származó magyar kőolajimport 70%-a volt áruexporttal kompenzálható. Magyarország jogot kapott arra, hogy a vegyesbizottság elé terjeszthesse esetleges kívánságát a megállapított arányon fölüli kőolajmennyiség importja iránt.

A romániai fa behozatala terén teljes mértékben érvényesültek a magyar elképzelések: továbbra is lehetőség nyílt a fűrészáru-importra, de a tüzelőfa behozatalát az egyezmény révén jelentősen korlátozták. A kereskedelmi egyezményhez egy pótmegállapodást csatoltak, amely felszabadította a különböző fafélésekre lekötött vámtételek nagy részét, s azok megállapítását a magyar félre bízta.²⁵⁹ Ami a magyar exportigényeket illette, azokat a

vegyesbizottság útján volt mód az eddigieknél határozottabb módon érvényesíteni.

Mindkét fél számára megnyugtató módon rendeződött a legfontosabb pénzügyi jellegű probléma is. Arról az időközben 17 millió pengőre növekedett bukaresti befagyott követelésről volt szó, amely nagyrészt a román kiviteli többlet miatt keletkezett, s melyet kellő mennyiségű magyar kivitel hiányában Budapestnek eddig nem sikerült kiegyenlítenie. A román fél kezdetben azt javasolta, hogy a tartozások fejében átvennék az ottani magyar érdekeltségeket; bizalmas információk szerint Károly király személyesen kívánta volna a petrozsényi bányát megvenni.²⁶⁰ A magyarok a javaslatot határozottan elvetették, de végül sikerült egy kölcsönösen előnyös, ún. „tripartit” megoldást találni. Ennek lényege: a magyar fél cseh korona átutalásával rendezi tartozását, mégpedig a protektorátusba irányuló – eddig kényszerből visszafogott – exportja növelése révén. Budapest elsősorban mezőgazdasági termékeket, gyümölcsöt, égetett magnezitet kívánt Csehországnak szállítani.²⁶¹

Az 1939. szeptember 14-i megállapodásokkal a magyar–román viszonylatban addig fönnálló összes gazdasági jellegű rendezetlen, illetve vitás kérdést tisztázták. A tárgyalások során mindkét delegáció rugalmasnak bizonyult. A tartalmi kérdéseken kívül az egyértelmű fogalmazásra is ügyeltek, hogy az egyezmények szövege ne adjon módot egymástól eltérő magyarázatokra.

*

1940. április 23-án román–magyar vegyesbizottsági tárgyalások kezdődtek, amelyek május 11-én értek véget egy jegyzőkönyv aláírásával.²⁶² A dokumentum az alig több mint fél éve megkötött árucserforgalmi megállapodás módosításait tartalmazta, s a megállapodás érvényét 1941. május 31-ig meghosszabbította. A magyar kormány az 1940. május 24-i ülésen hagyta jóvá a jegyzőkönyvet, amely újra szabályozta a két ország közti kereskedelmet, öt árucsoportot állapítva meg. Az egyezség előnyös volt a magyar fél számára, mivel a Romániába irányuló kivitelét gyakorlatilag az addigi szinten tartotta, csökkentette viszont az onnan származó importot, különösen a kóolaj,

a pakura és a faárúk esetében. (Igaz, megjelent egy új importcikk Romániából: a kukorica.) A két ország árucseré-forgalma ezzel jóval kiegyenlítettebbé vált.²⁶³

A magyar import visszaesése bizonyos mértékig annak az eredménye volt, hogy csökkent az ország Romániával szembeni nyersanyagfüggősége, egyrészt a növekvő hazai kőolajtermelés, másrészt a Kárpátalja visszatérével megoldódott tűzifa-ellátás következtében. A csökkenő behozatal azzal is magyarázható, hogy a múltban a magyar áruforgalmi passzívumot mindig kiegyenlítették a különböző pénzügyi követelések, újabban viszont Bukarest nem volt hajlandó devizartozásait nyersanyagszállításokkal kiegyenlíteni. A román áruk ezenkívül igen megdrágultak – különösen a fa –, s ez azt eredményezte, hogy az import szinten tartása érdekében a magyar árukivitel lényegesen meg kellett volna emelni. Ez viszont akadályokba ütközött, de ettől eltekintve is volt olyan magyar vállalat, amely különböző okokból „tartózkodott” a román piactól.²⁶⁴

A román–magyar áruforgalom csökkenése beleillett az általános trendbe, amely különösen a harmincas évek második felében jellemezte Magyarországot, de a többi térségbeli állam, így Románia külkereskedelmét is. Arról volt szó, hogy Németország nemcsak politikailag, de gazdaságilag is rendkívül felértékelődött: a Duna-völgyi kis államok első számú gazdasági partnerévé vált, ezen országok egymáshoz fűződő gazdasági kapcsolatai pedig drasztikusan leépültek. Ausztria és Csehország bekebelezését követően 1939-re Berlin egyébként is vezető szerepe a térség külkereskedelmében ugrásszerűen megnőtt: ebben az évben például Magyarország összes kivitelének 52,4, behozatalának 52,5%-ában részesedett. Románia esetében az arány hasonló volt: 43,1, illetve 56,1%.²⁶⁵ (Lásd az 1. sz. táblázatot.) A Reichnek tehát sikerült mindkét országot gazdaságilag magához kötnie, s a kialakuló „nagyterg gazdaságának”²⁶⁶ részévé tennie. Mint Ránki György írja, a németországi exportpiacok ára Berlin külkereskedelmi dominanciája volt, amely elkerülhetetlenül a súlyos politikai függés veszélyével járt, annál is inkább, mivel e dominanciát kül- és katonapolitikai tényezők is mindinkább alátámasztottak.²⁶⁷

1. sz. táblázat:

A délkelet-európai országok Németországgal folytatott külkereskedelmének alakulása 1937–1939 között

Ország	A Németországba irányuló kivitel az összes kivitel %-ában		A Németországból származó behozatal az összes behozatal %-ában	
	1937	1939	1937	1939
Bulgária	43,1	71,1	54,8	69,5
Magyarország	24,1	52,4	26,2	52,5
Románia	19,2	43,1	28,9	56,1
Jugoszlávia	21,7	45,9	32,4	53,2

Forrás: Ránki György: *Közép-Európa kérdéséhez – gazdasági szempontból. In uő: A Harmadik Birodalom árnyékában. Budapest, 1988, Magvető Kiadó /Gyorsuló idő/, 328. o.*

A jelentős visszaesés ellenére a kétoldalú román–magyar gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok a második bécsi döntésig viszonylag normális mederben maradtak, bár a politikumtól nem mindig sikerült mentesíteni őket. Az egymást követő tárgyalások során mindkét fél elszántan védelmezte országa érdekeit, a legtöbb esetben mégis sikerült kompromisszumot kötni, mivel a gazdasági racionalitás érvei kerekedtek felül.

*

* *

A román–magyar államközi viszony 1939 márciusa óta eltelt több mint egy évről összegzésként elmondható, hogy azt – a két ország külpolitikai prioritásait tekintve – kibékíthetetlen ellentét uralta. A magyar kormány az ország függetlenségének és semlegességének megőrzése mellett az erdélyi területi revízió megvalósítását tartotta fő feladatának, míg a román vezetés elsődleges célja a területi integritás minden áron való megőrzése volt. Miként azt Bethlen István 1940 elején egy memorandumban kifejtette: „Az erdélyi kérdésben területi kompromisszum, amelybe mindkét fél megnyugodhatna, teljesen elképzelhetetlen... Amíg Erdély román kézben

*van, Magyarország minden külpolitikai aktivitása ennek visszaszerzésére fog irányulni, fordítva, ha Magyarországhoz kerülne vissza, viszont Romániának lenne ez a célja.*²⁶⁸

A revíziót – Olaszországon kívül – egyik nagyhatalom sem támogatta egyértelműen. Németország „mindkét vasat tűzben tartotta”, de 1940 júliusáig inkább Romániának kedvezett, s elsőrendű érdeke volt a balkáni *status quo* és béke megőrzése. Az angolszász hatalmak elismerték ugyan a versailles-i békerendszer igazságtalanságát, hallgatólagosan a magyar–román határ bizonyos korrekciójának szükségességét is, de időszerűtlennek és veszélyesnek találták konkrét területi kérdések felvetését. Ami Olaszországot illeti, elvi támogatáson kívül nem sok segítséget nyújtott a magyar revíziós politikának, mivel nagyhatalmi pozíciói folyamatosan gyengültek.

1939 őszéig Budapest a kétségtelenül igen nehéz körülmények között élő erdélyi magyarság helyzetének javítását, a román állammal kötendő kisebbségi szerződés ügyét szorgalmazta a kétoldalú kapcsolatok terén. Ezt követően azonban 1939 végén, 1940 elején világosan megfogalmazta, hogy a román–magyar kérdés súlypontja „a kisebbségi kérdéstről a területire tolódott át”, s ilyen irányba próbálta befolyásolni a nagyhatalmakat is.²⁶⁹ A revízió érvrendszerében a néprajzi, történelmi szempontok helyett a stratégiai érvek kerültek előtérbe, elsősorban a szovjet veszély feltartóztatásának a szükségessége a Kárpát-medencében döntő befolyással bíró, erős Magyarország által.

A bukaresti álláspont ezzel szemben – mint láttuk – mindvégig mereven a határok sérthetlenségének elvét hangsúlyozta, s ha időnként röppentek is fel hírek román politikusok (főleg Gafencu) állítólagos „engedékenységről”, ezek legfeljebb időhúzó, taktikai lépéseknek bizonyultak. Akárcsak a magyar, úgy a román érvrendszer egyik pillérét is a Szovjetunió elleni védőbástya-szerep hangsúlyozása képezte, mely szerep betöltésére Bukarest szerint az egységes Nagy-Románia volt hivatott.

A feszült politikai viszony ellenére 1939 őszén és 1940 tavaszán Romániának és Magyarországnak sikerült megállapodásra jutnia

egymással határforgalmi és gazdasági–kereskedelmi kérdésekben, de a megegyezések nem gyakoroltak tartósan pozitív hatást a kétoldalú kapcsolatokra.

Bár az 1939. tavaszi „diplomáciai versenyfutásból” még Románia került ki győztesen, a nemzetközi viszonyok gyökeres megváltozása következtében egy évvel később már az ország pusztá léte forgott kockán, és nem sokkal Besszarábia 1940. júniusi átadását követően újabb súlyos területi veszteségek érték.

Jegyzetek az I. fejezethez

1. Előzményeiről újabban Sallai Gergely: Az első bécsi döntés diplomáciai és politikai előtörténete. *Századok*, 2000. 3. sz., 597–631. o. Vö. Ádám: *A versailles-i...* 709–719. o.
2. Pályafutásáról lásd Sipos Péter: *Imrédy Béla (Politikai életrajz)*. Budapest, 2001, Elektra Kiadóház /ÉLET-KÉP Sorozat/.
3. Gergely – Pritz: i. m. 128. o.
4. Lásd pl. Fülöp – Sipos: i. m. 211. o., vagy Dombrády Lóránd: *Hadsereg és politika Magyarországon, 1938–1944*. Budapest, 1986, Kossuth Könyvkiadó, 24. o.
5. Ormos Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában (1919–1941)*. Budapest, 2000, PolgART Könyvkiadó Kft., II. k., 594–595. o.
6. *Regele Carol al II-lea...* Vol. II., 32.o.
7. A kárpátaljai bevonulásról lásd még Macartney, C. A.: *Teleki Pál miniszterelnöksége, 1939–1941 (Az OCTOBER FIFTEENTH: A History of Modern Hungary 1929–1945. XII–XIX. fejezete)*. Budapest, 1993, Occidental Press, 9–27. o., vagy Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája...* 205–206. o. Csehszlovákia felszámolásának körülményeiről újabban Ádám Magda: *A versailles-i...* 685–725. o.
8. Magyar Országos Levéltár [a továbbiakban: MOL] K 63 1939 27/1. Román helyzetjelentések.
9. Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója [a továbbiakban: KN, 1935]. XXII. kötet. Hiteles kiadás. Budapest, 1939, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája. 1939. március 16., 387. o.
10. Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Naplója [a továbbiakban: FN, 1935]. IV. kötet. Hiteles Kiadás. Budapest, 1939, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat nyomása. 1939. március 17., 123. o.
11. *DIMK*, IV. kötet, 25. sz. irat.

12. *Andorka Rudolf naplója. A madridi követségtől Mauthausenig.* Összeállította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Lőrincz Zsuzsa. Budapest, 1978, Kossuth Könyvkiadó, 117. o.
13. Lásd újabban Grad: *Al doilea arbitraj...* 14. o.
14. *Regele Carol al II-lea...* vol II., 32–40. o.
15. Ismeretes, hogy 1938. október 18-án Galacon a román fél elutasította azt a lengyel javaslatot, miszerint Románia kebelezzon be néhány, a Tiszától északra fekvő, többségében románok lakta, de Csehszlovákiához tartozó községet.
16. *Regele Carol al II-lea...* vol II., 33–34. o.
17. Uo. 35. o.
18. Uo. 36. o.
19. Tilkovszky: *Revízió...* 261. o.
20. Macartney: i. m. 24. o.
21. *Regele Carol al II-lea...* vol II., 36–38. o. Vö. Ádám Magda: *Magyarország és a kisantant a harmincas években.* Budapest, 1968, Akadémiai Kiadó, 372–374. o.
22. *Regele Carol al II-lea...* vol II., 36. o.
23. MOL K 63 1939 27/7. I.
24. *Regele Carol al II-lea...* vol II., 36, 38–39. o.
25. MOL K 63 1939 27/1.
26. MOL K 63 1939 27/7. I.
27. Lásd pl. Bán D. András: i. m. 67–68. o., valamint C. A. Macartney: i. m. 23. o., Hillgruber, Andreas: *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu. Relațiile germano-române, 1938–1944.* [Hitler, Károly király és Antonescu marsall. A német–román kapcsolatok 1938–1944 között.] Editie de Stelian Neagoe. București, 1994, Humanitas /Seria Istorie/, 68–70. o., vagy Constantiniu: i. m. 339. o.
28. *Regele Carol al II-lea...* vol II., 40. o.
29. Uo. 39–40., valamint Mamina, Ion: *Consilii de Coroană.* [Koronatanácsok.] București, 1997, Editura Enciclopedică, 168–175. o.
30. MOL K 63 1939 27/7. I.
31. *Regele Carol al II-lea...* vol II., 41. o.
32. Mușat, Mircea - Ardeleanu, Ion: *România după Marea Unire.* [Románia a Nagy Egyesülés után.] Vol. II. Partea a II-a. *Noiembrie 1933 – septembrie 1940.* București, 1988, Editura Științifică și Enciclopedică, 932. o.
33. Mamina: i. m. 172. o.
34. Mușat - Ardeleanu: i. m. 937., 951. o.
35. Andorka: i. m. 118. o. Andorka 1939. március 22-i naplóbejegyzése szerint „...a románok rettentően meg vannak ijedve a németek egy esetleges támadásától”. (Uo. 119. o.)
36. Dombrády: *Hadsereg és politika...* 25–26. o.
37. *DIMK*, IV. kötet, 45. sz. irat, valamint Bossy, Raoul: *Amintiri din viața diplomatică, 1918–1940.* [Emlékek a diplomáciai életből, 1918–1940.] Volumul al II-lea, 1938–1940. Editie de Stelian Neagoe. București, 1993, Humanitas, 127. o.
38. *Regele Carol al II-lea...* vol II., 54. o.

39. Romsics Ignác (főszerk.): *Magyarok kisebbségben és szóróványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai, 1919–1944.* Budapest, 1995, Teleki László Alapítvány, II. fejezet, 25. sz. irat.
40. Bossy: i. m. 131. o., valamint *DIMK*, IV. kötet, 152. o., 81. sz. jegyzet.
41. *DIMK*, IV. kötet, 80. sz. irat.
42. *Regele Carol al II-lea...* vol II., 69. o.
43. Dombrády: *Hadsereg és politika...* 26–27. o.
44. MOL K 63 1939 27/1.
45. MOL K 63 1939 27/1.
46. *Regele Carol al II-lea...* vol II., 51–52. o.
47. Uo. 59. o.
48. Mikó: i. m. 229–230. o.
49. *Regele Carol al II-lea...* vol II., 60–61. o.
50. Mikó: i. m. 230. o., valamint Muşat – Ardeleanu: i. m. 947. o.
51. Macartney: i. m. 39. o.
52. E lépés sokkot váltott ki a magyarországi angolbarát politikai körökben (Czettler: i. m. 33. o.).
53. Uo. 29. o.
54. Fülöp – Sipos: i. m. 212. o.
55. Macartney: i. m. 45. o. Edward Halifax külügyminiszter csak ez év augusztus elején változtatta meg a véleményét. (Uo.)
56. Bán D. András: i. m. 68–69. o.
57. Romsics: *A brit külpolitika...* 104. o.
58. Calafeteanu: *Români...* 22. o.
59. Egy 1939. áprilisi keltezésű német memorandum pl. leszögezi: háború esetén a német köolajellátásra az egyetlen megoldást a román nyersanyag jelenti, s ezért kell feltétlenül uralomra szert tenni a térségben (Constantiniu: i. m. 337. o.).
60. Calafeteanu: *Români...* 31–32. o., vagy Hillgruber: i. m. 85–86. o.
61. *DIMK*, IV. kötet, 116. sz. irat, valamint Hillgruber: i. m. 85. o.
62. *Ciano...* 73. o.
63. Réti György: *Budapest – Róma Berlin árnyékában. Magyar–olasz diplomáciai kapcsolatok a Gömbös-kormány megalakulásától a berlini háromhatalmi egyezményig, 1932–1940.* Budapest, 1998, ELTE Eötvös Kiadó, 166. o.
64. Bossy: i. m. 142. o.
65. Uo. 141. o. Bán D. András viszont felveti: kérdés, hogy a márciusi Tilea-közzjáték után volt-e még hitele a románoknak Londonban, s különösen a megbeszéléseken résztvevő Cadogan állandó külügyminiszter-helyettesnél. (Bán D. András: i. m. 70. o.)
66. Hillgruber: i. m. 86. o. Igaz, rövidesen megbízhatatlannak minősíti Gafencut, s a későbbiek során is ezt vallja majd. (Uo. 87. o.)
67. *Ciano...* 72. o. Ezzel szemben Csáky külügyminiszter határozottan ellenszenves volt az olasz vezetők, és főleg Ciano előtt, s ez a körülmény nem használt a két ország közötti baráti viszonyoknak.
68. Juhász: *Magyarország külpolitikája...* 213. o.
69. Bán D. András: i. m. 69. o.

70. Czettler: i. m. 25. o.
71. Dombrády Lóránd: Revízió háború nélkül? In uő: *Katonapolitika és hadsereg, 1920–1944*. Budapest, 2000, Ister Kiadó, 66. o.
72. Barcza György: *Diplomataemlékeim, 1911–1945. Magyarország volt vatikáni és londoni követének emlékirataiból*. 1. köt. Budapest, 1994, Európa–História /Extra Hungariam/, 398. o.
73. Romsics: *Magyarország helye...* 216. o.
74. Bossy: i. m. 140. o.
75. A *Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1944*. Összeállította Ránki György és mások. Budapest, 1968, Kossuth Könyvkiadó, 241. sz. irat.
76. A „bővített korridor” terve nem sokban különbözhetett az ún. „maximális” magyar tervtől, illetve a „földrajzi osztóvonal”, más néven a „Maros-vonal” későbbi tervétől, amelyet – mint látni fogjuk – 1940 augusztusában a Turnu Severin-i tárgyalásokon elő is terjesztett a magyar küldöttség. A magyar revíziós tervekről lásd Rónai András: *Tervek, javaslatok és a második bécsi döntés*. In uő: *Térképezett történelem*. Budapest, 1989, Magvető Könyvkiadó, 217–237. o. és Bárdi: *A szupremácia...* 84–90. o.
77. Kis Aladár: *Magyarország külpolitikája a második világháború előestéjén (1938. november – 1939. szeptember)*. Budapest, 1973, Kossuth Könyvkiadó, 222–224. o.
78. *DIMK*, IV. kötet, 239. sz. irat.
79. Barcza: i. m. 1. kötet, 434–435. o.
80. Ez köszönhető volt Józef Beck lengyel külügyminiszter erőfeszítéseinek is, aki Londonban közbenjárt Magyarország érdekében. (Macartney: i. m. 28. o., valamint *DIMK*, IV. kötet, 66. sz. irat.)
81. *DIMK*, IV. kötet, 78. sz. irat.
82. Bán D. András: i. m. 73. o.
83. Romsics: *A brit külpolitika...* 105. o.
84. Arhiva Ministerului Afacerilor Externe [A román Külügyminisztérium Levéltára, Bukarest. A továbbiakban: Arh. M.A.E.], fond 71/Transilvania, vol. 40., f. 5.
85. Kis: i. m. 234. o.
86. Calafeteanu, Ion: *Revizionismul ungar și România*. [A magyar revizionizmus és Románia.] 1995, Editura Enciclopedică, 226. o., vagy Kis: i. m. 185–186. o.
87. Calafeteanu: *Revizionismul...* 226–227. o.
88. A találgatásokra lásd pl. Román: i. m. 107. o., vagy Macartney: i. m. 44. o.
89. Gáll: i. m. 207. o.
90. MOL K 63 1939 27/1. Iuliu Maniu tevékenységére nézve lásd Bárdi Nándor – Weber Péter: *Kisebbségben és többségben: Iuliu Maniu nézőpontjai*. *Limes*, Tatabánya, 1998. 4. sz., 243–256. o.
91. MOL K 63 1939 27.
92. Bárdossy érdekes jellemzését lásd Újpeéry Elemér: *Végállomás Lisszabon. Hét év a magyar királyi külügy szolgálatában*. Budapest, 1987, Magvető Könyvkiadó /Tények és tanúk/, 137–138. o.
93. Pritz: *Revíziós törekvések...* 238. o.
94. Ormos: *Magyarország...* 125. o.

95. Lásd pl. Ablonczy Balázs: Teleki Pál. In Romsics Ignác (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás, 1920–1953. Tanulmányok*. Budapest, 1998, Osiris Kiadó, 26. o.
96. Szász: *A második bécsi döntés...* 79. o
97. Romsics: *Nemzeti traumánk...* 337. o.
98. Uő: *A brit külpolitika...* 106. o.
99. Bárdi: *A szupremácia...* 89. o.
100. *DIMK*, IV. kötet, 127. sz. irat, vagy Juhász: *A Teleki-kormány...* 35. o.
101. Macartney: i. m. 51. o.
102. Kis: i. m. 216. o.
103. Dombrády: *Hadsereg és politika...* 64. o.
104. *DIMK*, IV. kötet, 80. sz. irat.
105. Uo. 137. sz. irat.
106. Uo. 103. b. irat.
107. Macartney, i. m. 55. o.
108. *DIMK*, IV. kötet, 204. sz. irat. Vö. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 40., f. 2–4.
109. *DIMK*, IV. kötet, 176., 207. és 223. sz. iratok.
110. MOL K 63 1939 27/7. II.
111. MOL K 63 1939 27/1.
112. Muşat – Ardeleanu: i. m. 982. o.
113. MOL K 63 1939 27.
114. Simion: *Dictatul...* 66. o. Simion a 74. oldalon közli az állítólagos terv térképvázlatát, de nem adja meg az irat levéltári jelzetét.
115. Dombrády: *Hadsereg és politika...* 45. és 49. o.
116. Muşat – Ardeleanu: i. m. 984. o.
117. Dombrády: *Hadsereg és politika...* 49. és 54. o.
118. Uo. 43. o., valamint uő: *Ellentétek a magyar politikai és hadseregvezetés között az 1939-es lengyel–német háború megítélésében*. In uő: *Katonapolitika és hadsereg, 1920–1944*. Budapest, 2000, Ister Kiadó, 82. o.
119. *DIMK*, IV. kötet, 283. sz. irat.
120. Uo. 284–287. sz. iratok. Vö. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 45., f. 1.
121. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 45., f. 3.
122. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 40., f. 8–9.
123. *DIMK*, IV. kötet, 299. sz. irat.
124. Kis: i. m. 219. o.
125. Réti: *Budapest – Róma...* 183. o.
126. Dombrády: *Ellentétek...* 84–85. o.
127. Uo. 86. o.
128. Czettler: i. m. 70–71. o.
129. Dombrády: *Ellentétek...* 89. o.
130. Ránki: *Hitler tárgyalásai...* 114. o.
131. *DIMK*, IV. kötet, 360. sz. irat.
132. Uo. 297. sz. irat.

133. Az olasz nyelvű levelet és feljegyzést, valamint a magyar nyelvű tájékoztatót lásd uo. 345a-d. iratok.
134. Uo. 307. sz. irat.
135. Uo. 318-320. sz. dokumentumok.
136. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 45., f. 7.
137. *DIMK*, IV. kötet, 393. sz. irat.
138. Uo. 435. sz. irat.
139. Román: i. m. 112-113. o.
140. MOL K 63 1939 27/7. II.
141. Dombrády: *Hadsereg és politika...* 57. o.
142. Lásd Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Budapest, 1998, Napvilág Kiadó, 239-240. o. A Romániát leginkább érintő rész kimondta a német fél *politikai* érdektelenségét a délkelet-európai térségben, elismerte viszont a szovjet érdeket Besszarábiában. (Hillgruber: i. m. 90. o.)
143. Hitchins: i. m. 472-473. o., vagy Hillgruber: i. m. 89. o.
144. Hillgruber: i. m. 90. o.
145. Macartney: i. m. 53-54.
146. Fülöp - Sipos: i. m. 215. o.
147. Bán D. András: i. m. 87. o.
148. MOL K 63 1939 27/7. II.
149. Mamina: i. m. 176-188. o.
150. Hillgruber: i. m. 93. o. Károly király önkritikusan „praktikus gyávaság”-nak („lașitate practică”) nevezte naplójában a román magatartást. (*Regele Carol al II-lea...* vol II., 218. o.)
151. Constantiniu: i. m. 343. o.
152. *DIMK*, IV. kötet, 346. sz. irat.
153. Dombrády: *Hadsereg és politika...* 57-58. o.
154. Macartney: i. m. 54. o.
155. Uo. 92. o., valamint Czettler: i. m. 72. o.
156. Czettler vitatja Juhász és Macartney álláspontját, miszerint a minisztertanács október 5-én vitatta volna meg e kérdést. (Czettler: i. m. 93. o.)
157. Macartney: i. m. 95. o., vagy Dombrády: *Hadsereg és politika...* 70. o.
158. Bossyt 1939 őszén Románia római követévé nevezték ki.
159. Simion: *Dictatul...* 97. o.
160. MOL K 64 1940 27.
161. Hitchins: i. m. 473-474. o.
162. Hillgruber: i. m. 93-96. o.
163. Czettler: i. m. 86. o.
164. Czettler szerint végső soron Olaszország tette lehetetlenné a blokk megalakítását, s nem a magyar revíziós politika. Olaszország kikényszeríthette volna a magyar-román kiegyezést; Ciano ilyen irányú törekvéseit Mussolini hiúsította meg a németekkel szembeni túlzott elkötelezettségével. (Uo. 91. o.)
165. MOL K 63 1939 27.
166. *DIMK*, IV. kötet, 453. és 464. sz. iratok, vagy Czettler: i. m. 84-85. o.

167. Armand Călinescu miniszterelnököt a vasgárdisták 1939. szeptember 21-én meggyilkolták. Helyébe Gheorghe Argeșanu tábornok lépett, akit egy hét múlva váltott föl a németbarát hírében álló Constantin Argetoianu.
168. MOL K 63 1939 27/7. II.
169. Az uralkodó 1939. november 24-én Gheorghe Tătărescut, az addigi párizsi követet nevezte ki miniszterelnöknek.
170. MOL K 63 1939 27/7. II, vagy Román: i. m. 113–114. o.
171. *DIMK*, IV. kötet, 474. sz. irat, 68. sz. jegyzet.
172. MOL K 63 1939 27/7. II.
173. MOL K 63 1939 27/7. II. Gafencu szavaival némileg egybevág az a londoni „biztos forrásból” származó értesülés, miszerint az ottani román katonai attasé Erdély megmentését remélte Dobrudza és Besszarábia felajánlásával, s szeptemberben az olasz katonai attasé támogatását kérte volna ehhez. (MOL K 63 1939 27/7. II.)
174. MOL K 63 1939 27/7. II.
175. MOL K 63 1939 27/4. II. és MOL K 63 1939 27/7. II.
176. Réti itt tévesen *Ion Antonescut*, a későbbi diktátort említi (Réti: *Budapest – Róma...* 205. o.), Dombrády meg Gafencut, a hivatalban lévő román külügyminisztert (Dombrády: *Hadsereg és politika...* 73. o.).
177. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 40., f. 31.
178. *Ciano...* 159–160. o. és Czettler: i. m. 90. és 93–94. o.
179. Simion: *Dictatul...* 99. o.
180. *DIMK*, IV. kötet, 512. sz. irat.
181. Lásd Macartney: i. m. 92–93. o., vagy Réti: *Budapest – Róma...* 208. o.
182. *DIMK*, IV. kötet, 512. sz. irat, vagy Macartney: i. m. 95–96. o.
183. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 40., f. 34.
184. Bossy: i. m. 212. o. Naplójában őszintébb volt Ciano, és ezt jegyezte le: „A magyarok... erőszakosak a szavak használatának módjában, de mérsékeltek tetteikben. Sőt, néha túlságosan is.” (*Ciano...* 166. o.)
185. *DIMK*, IV. kötet, 523. sz. irat, 133. sz. jegyzet.
186. A hír nem bizonyult valósnak. (Czettler: i. m. 97. o.)
187. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 40., f. 45.
188. *DIMK*, IV. kötet, 548. sz. irat.
189. Uo. 566. sz. irat.
190. MOL K 63 1940 27/1. I.
191. *DIMK*, IV. kötet, 566. sz. irat.
192. Czettler: i. m. 97. o., vagy *DIMK*, IV. kötet, 527. sz. irat.
193. Juhász: *Magyarország külpolitikája...* 226–227. o.
194. Macartney: i. m. 97. o. Czettler feltételezése szerint „az angol barát” maga Macartney lehetett. (Czettler: i. m. 98. o.)
195. Bán D. András: i. m. 86. o., valamint Barcza: i. m. 1. kötet, 453. o. és 2. kötet, 273. o.
196. Juhász: *A Teleki-kormány...* 89–90. o., vagy Macartney: i. m. 97–98. o. Juhász Gyula szerint nehezen lehetett volna ennél toleránsabb koncepciót kidolgozni az adott körülmények között. Lásd Juhász Gyula: Teleki Pál külpolitikája. In

- Csicsery-Rónay István – Vigh Károly (szerk.): *Teleki Pál és kora. A Teleki Pál emlékévé előadásai*. Budapest, 1992, Occidental Press, 39. o.
197. Bán D. András: i. m. 90. o.
198. *DIMK*, IV. kötet, 551. sz. irat.
199. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 40., f. 45.
200. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 40., f. 49.
201. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 40., f. 47.
202. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 40., f. 48.
203. Hillgruber: i. m. 102. o.
204. Uo. 118–119. o., valamint Simion: *Dictatul...* 106–108. o.
205. *DIMK*, IV. kötet, 514. sz. irat, vagy Dombrády: *Hadsereg és politika...* 72. o.
206. Macartney: i. m. 96–97. o., illetve Czettler: i. m. 99–100. o.
207. Réti: *Budapest – Róma...* 217–218. o.
208. Macartney: i. m. 97. o.
209. Czettler: i. m. 101. o.
210. Réti: *Budapest – Róma...* 223. o.
211. *Ciano...* 193–195. o.
212. *DIMK*, IV. kötet, 581. sz. irat.
213. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 40., f. 55., vagy Bossy: i. m. 227. o.
214. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 40., f. 57.
215. *Ciano*: i. m. 199–200. o. Baranyai titkos küldetéséről részletesen lásd Réti: *Budapest – Róma...* 225–229. o., vagy Juhász: *A Teleki-kormány...* 101–103. o.
216. Czettler: i. m. 102. o.
217. *DIMK*, IV. kötet, 583b. sz. irat, valamint Dombrády: *Hadsereg és politika...* 78–80. o., Juhász: *A Teleki-kormány...* 97–99. o.
218. Czettler: i. m. 106–107. o.
219. Bán D. András: i. m. 95. o., vagy *DIMK*, IV. kötet, 587. sz. irat.
220. *DIMK*, IV. kötet, 584. sz. irat, valamint Czettler: i. m. 105. o.
221. Macartney: i. m. 110. o.
222. *A Wilhelmstrasse...* 313. sz. irat.
223. Lásd Hillgruber: i. m. 119. o., továbbá Simion: *Dictatul...* 108–111. o.
224. Hillgruber: i. m. 103. o., valamint Simion: *Dictatul...* 145. és 150. o.
225. Bán D. András: i. m. 100. o.
226. A brit ajánlatot lásd *DIMK*, V. kötet, 22. sz. irat.
227. Dombrády: *Hadsereg és politika...* 86. o.
228. Macartney: i. m. 112. o.
229. *A Wilhelmstrasse...* 317. sz. irat, valamint németül: *DIMK*, V. kötet, 10. sz. irat.
230. *A Wilhelmstrasse...* 318. sz. irat.
231. Lásd Dombrády: *Hadsereg és politika...* 86–88. o.
232. Simion: *Dictatul...* 151. o.
233. *DIMK*, V. kötet, 57. sz. irat.
234. Simion: *Dictatul...* 153. o.
235. Grad: *Al doilea arbitraj...* 22. o.
236. *DIMK*, V. kötet, 77. sz. irat.

237. *Regele Carol al II-lea...* vol. III., 185–186. o., Grad: *Al doilea arbitraj...* 22. o.
238. Lásd Simion: *Dictatul...* 154–157. o. Lemondásának visszhangjáról Gafencu naplójában is beszámol. Gafencu, Grigore: *Jurnal iunie 1940 – iulie 1942*. [Napló 1940. június – 1942. július.] Ediție de Ion Ardeleanu și Vasile Arimia. București, 1991, Editura Globus, 20–21. o.
239. Simion: *Dictatul...* 159. o.
240. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol.40., f. 77.
241. Lásd pl. Teleki 1940. június 17-i képviselőházi beszédét. (Az 1939. évi június hó 10-re kihirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója [a továbbiakban: KN, 1939]. VI. kötet. Hiteles kiadás. Budapest, 1939, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája. 1940. június 17., 287–288. o.)
242. Lásd Macartney: i. m. 113–115. o., valamint Czettler: i. m. 120–124. o.
243. Dombrády: *Hadsereg és politika...* 93. o.
244. MOL K 69 1938–1939 I. l. dosszié.
245. MOL K 69 I. m. dosszié 2. rész.
246. MOL K 69 I. m. dosszié 1. rész.
247. MOL K 69 I. m. dosszié 1. rész.
248. MOL K 69 I. m. dosszié 1. rész. Az év júniusában majd ismételtlen meghosszabbítják egy megkötetendő egyezmény életbelépéséig.
249. MOL K 63 1939 27/7. I.
250. Román: i. m. 112. o.
251. MOL K 63 1939 27/7.
252. *DIMK*, IV. kötet, 252. sz. irat.
253. MOL K 63 1939 27/7. I.
254. MOL K 69 I. m. dosszié 1. rész.
255. MOL K 63 1939 27/7. I.
256. MOL K 63 1939 27/7. I.
257. MOL K 63 1939 27/7. I.
258. Ez mennyiségileg azt jelentette, hogy 100 vagon nyersolajat kb. 20 vagon vasáru exportja ellenében hozhatott be a magyar fél.
259. MOL K 63 1939 27/7. I.
260. MOL K 63 1939 27/7. I.
261. MOL K 63 1939 27/7. I.
262. MOL K 69 I. n. dosszié 1. rész.
263. Nem sikerült viszont elérni a pengő árfolyamának felemelését, amit Budapest a romániai áremelkedésekre, valamint a dollár, a márka és a líra lejhez viszonyított kurzusának emelkedésére hivatkozva kért.
264. MOL K 69 I. n. dosszié 1. rész.
265. Ránki György: Közép-Európa kérdéséhez – gazdasági szempontból. In uő: *A Harmadik Birodalom árnyékában*. Budapest, 1988, Magvető Kiadó /Gyorsuló idő/, 328. o.; uő: *Gazdaság és külpolitika. A nagyhatalmak harca a délkelet-európai gazdasági hegemóniáért (1919–1939)*. Budapest, 1981, Magvető Kiadó /Gyorsuló idő/, 346. o. A magyar külkereskedelemre lásd még Romsics: *Magyarország története...* 168. o.

266. A nagynémet gazdasági térségen a birodalmi külügyminisztérium gazdaságpolitikai osztályának munkatársai – pl. Karl Ritter vagy Karl Clodius – a Norvégiától a dunai országokig terjedő, mintegy 200 millió lakosú térséget értették. Felfogásuk szerint az érintett országokat – függetlenül attól, hogy azok megőriznék-e önálló államiságukat – gazdaságilag Németországnak kell alárendelni. (Pritz: *Pax Germanica...* 96–104. o.)
267. Ránki György: Mozgástér és kényszerpálya. A Duna-völgyi kis országok a nemzetközi gazdaság és politika rendszerében (1919–1945). In uő: *A Harmadik Birodalom árnyékában*. Budapest, 1988, Magvető Kiadó /Gyorsuló idő/, 33. o.
268. *DIMK*, IV. kötet, 577. sz. irat.
269. Uo. 512., 529. és 532. sz. iratok.